

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za komparativnu književnost

DIPLOMSKI RAD

**TUMAČENJE IDEOLOGIJE KROZ JUNGOVSKU
PSIHOANALIZU**

Studentica:

Ana Kovačević

Mentorica:

dr. sc. Željka Matijašević

Zagreb, 2017. godine

SAŽETAK

Ideologija se, u najširem smislu, može definirati kao sustav ideja i uvjerenja, koje razne društvene skupine primjenjuju u svrhu ekspanzije vlastitog utjecaja na društvenom polju. Takve se tendencije osobito ističu kod političkih ideologija, u okviru kojih povlaštena skupina ljudi, odnosno politička elita, nastoji uspostaviti kontrolu nad cjelokupnom društvenom zajednicom, sastavljenom od masa, grupa i pojedinaca, koji različito reagiraju na nametnuti ideološki sadržaj.

Masu čine bezlični i psihički labilni pojedinci, a zbog iracionalne i emotivne prirode, koja joj se pripisuje, sklona je ideološkom fanatizmu, što nije slučaj kod, samosvjesnih i skeptičnih, racionalnih individua. Stapanje s masom i razvijena individualnost, kao oprečne kategorije uvjetovane su, između ostalog, i suprotstavljenim tipovima ličnosti, koji su, u određenoj mjeri, inherentni svakom čovjeku, a Carl Gustav Jung ih označava kao introverziju i ekstraverziju. Pojedinaac zauzima poziciju unutar ideološke strukture ovisno o tome koji tip ličnosti predstavlja dominantnu komponentu njegovog karaktera. Apsolutno potiskivanje manje naglašenog tipa ličnosti, jednako kao i potiskivanje određenih sklonosti, nagona ili ideja, može izazvati ozbiljne neurotske poremećaje, koji se, u najgorem slučaju, mogu manifestirati kao destruktivno djelovanje velikih razmjera.

Psiha čovjeka podijeljena je na svjesni i nesvjesni dio, a potonji se, prema Jungovoj teoriji, dodatno razdvaja na osobno nesvjesno i kolektivno nesvjesno, sastavljeno od arhetipova, sveprisutnih iskonskih slika koje uvelike utječu na psihičko stanje pojedinca, stoga se, u svrhu manipulacije ljudima, njima koristi i ideološka propaganda. U tom kontekstu značajnu ulogu imaju i mitovi, koji se smatraju nekom vrstom narativnog arhetipa pa se pomoću njih određeni društveni odnosi i pravila nastoje ljudima prezentirati kao činjenice nužne za opstanak zajednice.

Izgradnja cjelovitog Sebstva, prema jungovskoj psihoanalizi, predstavlja ideal psihičkog razvoja svakog pojedinca, a samo kompletno formirana ličnost može biti sposobna racionalno procijeniti društveni kontekst kojemu pripada i zauzeti ispravan stav prema ideološkom sadržaju, kojemu je čovjek neizbježno izložen.

KLJUČNE RIJEČI

ideologija, propaganda, masa, ličnost, neuroza, nesvjesno, arhetip, mit

SADRŽAJ

UVOD.....	4
TEORIJSKO ODREĐENJE POJMA IDEOLOGIJE.....	5
DOMINANTNE IDEOLOGIJE SUVREMENE EPOHE.....	7
PSIHOLOGIJA INDIVIDUE, GRUPE I MASE.....	11
TIPOVI LIČNOSTI I NEUROTSKE MANIFESTACIJE POTISNUTOG SADRŽAJA.....	17
ARHETIPSKA STRUKTURA IDEOLOGIJE.....	21
IDEOLOŠKE IMPLIKACIJE MITA.....	28
ZAKLJUČAK.....	37
LITERATURA.....	40

UVOD

Ideologija se, kao društveni fenomen, može manifestirati u raznim segmentima javne sfere, no, bez obzira na diferenciranost konteksta njezine pojavnosti, shvaćena u svojoj najširoj definiciji, ideologija, u principu, uvijek zadržava gotovo identičnu strukturu. Švicarski psihijatar i utemeljitelj analitičke psihologije Carl Gustav Jung u sklopu svoje psihoanalitičke teorije iznio je niz tvrdnji koje je moguće primijeniti u interpretaciji raznih ideoloških sustava.

Ovaj rad će pokazati kako višeznačnost samog pojma ideologiju može odrediti kao individualnu, grupnu i masovnu pojavu, u kojoj participiraju različiti tipovi ličnosti, čije je djelovanje često motivirano neurotskim poremećajima, izazvanim potiskivanjem ne samo nagona, već, prema Jungovom mišljenju, i određenih nepodobnih ideja, stoga će u ovom radu biti riječi i o interakciji pojedinaca i određenih većih društvenih formacija, determiniranih različitim psihološkim karakteristikama. Posebno će biti istaknuta uloga arhetipskih predodžbi i mitova u ideološkoj indoktrinaciji te će, u tom kontekstu, biti predstavljeno na koji način određene riječi, pojmovi i narativne forme djeluju na kolektivno nesvjesno, pri čemu se manifestira njihova velika manipulativna moć nad širokim slojevima društva.

Poput seta kineskih kutija, u kojem ona najveće dimenzije obuhvaća niz, prema veličini gradiranih, manjih kutija, smještenih u njezinoj unutrašnjosti, politička ideologija također se može promatrati kao termin u okviru kojeg se pojedine ideologije, primjerice vjerska, potrošačka ili rodna, javljaju kao subordinirani pojmovi, hijerarhijski rangirani prema opsegu utjecaja koji im se pripisuje. Ideologije raznih političkih sustava baziraju se, dakle, na principu sveobuhvatnosti, stoga, osim mehanizama upravljanja, koji im osiguravaju opstanak na vlasti, mogu sadržavati, nadzirati i uvjetovati ideološke aspekte brojnih društvenih pokreta ili određenih religijskih i supkulturnih skupina. Zbog takve sveopće kontrole, prisutne na gotovo svim dijelovima društvenog polja, pojedincu, koji ne mora nužno biti definiran nekom vjerskom pripadnošću ili bilo kakvim društvenim opredjeljenjem, nemoguće je u potpunosti izbjeći utjecaj vladajuće političke opcije. Upravo će zbog tog sveobuhvatnog i sveprisutnog karaktera fokus ovog rada biti usmjeren prvenstveno na političke ideologije.

TEORIJSKO ODREĐENJE POJMA IDEOLOGIJE

Etimološki gledano, riječ „ideologija“ izvorno je podrazumijevala „proučavanje ideja i rad na idejama“, a naknadno je poprimila i brojna druga značenja. U političkom smislu ideologija se može protumačiti kao „primijenjeno mišljenje, ukupnost pojmova i konstrukcija u različitim oblicima svijesti koji su usmjereni na izravno ostvarivanje i praktično djelovanje“. U razgovornom jeziku često se doživljava kao „krivo ili ekstremno shvaćanje i tumačenje kakve ideje“, što jasno oprimjeruje sintagma „zadostenost ideologijom“. Ideologija može označavati i „ukupnost filozofskih, društvenih, političkih, moralnih, religioznih itd. ideja svojstvenih jednome razdoblju ili jednoj društvenoj skupini“. U tom smislu govorimo o prosvjetiteljskoj, građanskoj ili militarističkoj ideologiji. Razgovornom kontekstu također pripada definicija ideologije kao „puke teorije o čemu, otuđene od životne prakse“, a kada se govori o nečijoj osobnoj ideologiji, pojam se odnosi na životno opredjeljenje te određene osobe.¹ Semantičkim seciranjem pojma na imenice „idea“ i „logos“, Hannah Arendt dolazi do zaključka da riječ „ideologija“ u biti označava „logiku jedne ideje“, što je vrlo blisko izvornom značenju te riječi.²

Pojam „ideologija“ datira s kraja 18. stoljeća, kada ga je skovao Destutt de Tracy, glavni predstavnik francuske filozofske škole koja se temeljila na Condillacovoj psihologiji. Pripadnici te škole nazivali su se ideolozima, dok je ideologija, kao naziv za njihovu filozofiju, predstavljala znanost o osjetima, koji su, kao izvor ideja, smatrani preduvjetom cjelokupnoj ljudskoj spoznaji.³ Kada je Napoleon tu skupinu filozofa, koji su kritizirali njegovo političko djelovanje, u prezirnom smislu nazvao „ideolozima“, pojam je poprimio i negativno značenje pa se od tada često upotrebljava s namjerom da se ironičnim i omalovažavajućim stavom obezvrijedi mišljenje protivnika.⁴

Suvremenom značenju pojma ideologije prethodio je nauk o idolima Francisa Bacona, prema čijem shvaćanju idoli označavaju „lažne bogove“ i „predrasude“. U filozofskom traktatu *Novi organon* Bacon navodi četiri vrste idola, koji mogu proizlaziti iz ljudske prirode, pojedinca, društva ili tradicije. Svi ti idoli predstavljeni su kao izvor obmane i prepreka na putu do istinite spoznaje.⁵

¹ Anić, Vladimir. et al., 2004, *Hrvatski enciklopedijski rječnik: Gra – J*, Zagreb: EPH; Novi Liber., str. 165.

² Kalanj, Rade, 2010, *Ideologija, utopija, moć*, Zagreb: Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo., str. 15.

³ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26914>

⁴ Mannheim, Karl, 2007, *Ideologija i utopija*, Zagreb: Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo., str. 87.

⁵ Ibid, str. 78.

Karl Mannheim razlikuje partikularni i totalni pojam ideologije. U partikularnom smislu ideologija označava nepovjerenje prema određenim idejama i predodžbama protivnika, koje djeluju u svrhu prikrivanja nekog činjeničnog stanja, jer se utvrđivanje istine protivi protivnikovom interesu.⁶ S druge strane, totalni pojam ideologije obuhvaća mnogo širi kontekst. Kada se, primjerice, govori o ideologiji određene epohe ili društvene skupine, pod time se podrazumijeva ustroj totalne strukture svijesti te konkretne epohe ili skupine.⁷ Partikularni pojam ideologijom smatra samo dio protivnikovih tvrdnji, dok se u slučaju totalnog pojma ideologije u pitanje dovodi cjelokupan svjetonazor koji se protivniku pripisuje.⁸

Karl Marx predstavio je dva različita tumačenja pojma ideologije. Termin je, u prvom slučaju, koristio kao sinonim za duhovnu proizvodnju, odnosno kao nadgradnju koja obuhvaća sva područja duhovne djelatnosti, dok je, u drugom smislu, ideologiju vidio kao izvrnutu, lažnu svijest i spoznaju, što je posljedica njezine posebne klasne uvjetovanosti.⁹

Louis Althusser ideologiju doživljava kao sustav predodžbi, uređen vlastitom logikom i sastavljen od ideja, slika, pojmova i mitova, kojemu se u nekoj društvenoj zajednici pripisuje važna povijesna uloga.¹⁰ Althusser ističe da moderna država, osim represivnih aparata, među koje, između ostalog, ubraja, vladu, sudove, administraciju, vojsku i policiju, ima i ideološke aparate, neophodne čimbenike društvene integracije, koji obuhvaćaju obrazovno-odgojne institucije, institucije kulturne produkcije, institucije koje održavaju običajni duh i tradiciju naroda te institucije koje utjelovljuju posebnu narodnu političku i religijsku kulturu. Ideologija, dakle, prema Althusserovom shvaćanju, ima posredničku ulogu između političke moći i njezine legitimne primjene.¹¹

Ideologijom se nazivaju i predodžbe koje su transcendentalne bitku, a čiji se predočeni sadržaj nikada ne ostvaruje. Te predodžbe često motiviraju subjektivno djelovanje pojedinaca, no njihov se prvobitni sadržaj tijekom djelovanja gotovo uvijek izobličava. Kao primjer se može navesti predodžba kršćanske ljubavi prema čovjeku, koja u feudalnom društvu ostaje neostvariva ideološka predodžba, iako, u svojoj dobronamjernoj biti, može motivirati pojedinačno djelovanje. Ako društvo nije utemeljeno na tom istom principu, nemoguće je dosljedno prakticirati tu kršćansku ljubav prema čovjeku. Ukoliko se ne namjerava pobuniti i

⁶ Mannheim, Karl, op. cit., str. 72.

⁷ Ibid, str. 73.

⁸ Ibid, str. 74.

⁹ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26914>

¹⁰ Kalanj, Rade, op. cit., str. 35.

¹¹ Ibid, str. 35., 36.

razoriti postojeću društvenu strukturu, pojedinac je prisiljen svoje djelovanje ograničiti unutar okvira prevladavajućih društvenih normi te, pritom, odustati od nekih svojih plemenitih pobuda.¹²

Prema Milivoju Solaru, ideologija se u današnje vrijeme doživljava kao šire shvaćeni politički program, odnosno strateška orijentacija, koja oblikuje i usmjerava mišljenje i djelovanje veće skupine ljudi,¹³ a u kontekstu uobičajene komunikacije poprima negativne konotacije prvenstveno zbog asociiranja na totalitarne političke sustave.¹⁴ Negativan stav prema tom terminu zauzimaju i pojedini teoretičari koji drže da ideologija manipulira mišljenjem o zbilji pa je tako, na primjer, Jean Duvignaud definira kao „rak svijesti“, dok Terry Eagleton ističe da ona može otupiti um čak i oštroumnim ljudima.¹⁵

DOMINANTNE IDEOLOGIJE SUVREMENE EPOHE

Ako ideologiju shvatimo kao sustav ideja i uvjerenja kojima određene društvene skupine predstavljaju vlastiti društveni interes i teže uspostavi hegemonije, logično je zaključiti da svako društveno područje može imati svoju ideologiju pa se u tom smislu može govoriti, primjerice, o književnoj, modnoj, navijačkoj, feminističkoj ili urbanoj ideologiji. Politička se ideologija, međutim, zbog svoje sveobuhvatnosti, smatra dominantnim područjem ideološkog diskursa.¹⁶

Krajem osamnaestog stoljeća započinje novo društveno-povijesno razdoblje koje se naziva modernom. Ta civilizacijska prekretnica podrazumijeva potragu za novim identitetima koji bi trebali zamijeniti one iz prethodne epohe, oblikovane u skladu sa tradicionalnim i religijskom zahtjevima.¹⁷ Moderna je period procvata različitih političkih ideologija koje nude rješenja za brojne izazove postavljene pred čovječanstvo u novom društvenom kontekstu. Ističu se tri bitne značajke koje karakteriziraju društvene okolnosti nastanka ideologija moderne: kao prvo, raste industrijska proizvodnja, koja se ne razvija ujednačeno u svim dijelovima svijeta; kao drugo, nastaju velike države-nacije, koje svojim stanovnicima pružaju kulturni i politički identitet u sklopu jasno definirane zajednice, obilježene političkim

¹² Mannheim, Karl, op. cit., str. 216.

¹³ Solar, Milivoj, 2005, „Pogovor“, u *Doba ideologije: političke ideologije od američke revolucije do postmodernih vremena*, Zagreb, AGM., str. 262.

¹⁴ Ibid, str. 261.

¹⁵ Kalanj, Rade, op. cit., str. 17.

¹⁶ Ibid, str. 13., 14.

¹⁷ Schwarzmantel, John, 2005, *Doba ideologije: političke ideologije od američke revolucije do postmodernih vremena*, Zagreb: AGM., str. 32.

suverenitetom i kulturnim jedinstvom; dok je treća značajka pojava klasne politike, proizašle iz industrijske strukture društva, u okviru koje se organiziraju pokreti i partije utemeljeni na klasama pa time i klasni identitet postaje bitan faktor u političkoj sferi.¹⁸

Pojam moderne također podrazumijeva filozofiju, koja vjeruje da moć razuma može utjecati na cjelokupnu političku i društvenu strukturu. Konzervativizam, nacionalizam, socijalizam i liberalizam najznačajnije su ideologije koje se nakon Američke i Francuske revolucije javljaju na političkoj sceni. Dok su socijalizam i liberalizam smatrali da društvo može doživjeti pozitivne promjene primjenom ljudskog razuma, konzervativizam je, s druge strane, upozoravao na njegove slabosti i ukazivao na ograničene mogućnosti transformacije društva.¹⁹

Pojam „desnica“ u širem smislu se odnosi na sustav mišljenja koji se suprotstavlja idejama emancipacije i napretka koje donosi moderna. Termin je nazvan prema rasporedu sjedenja u francuskoj Ustavotvornoj skupštini 1789. godine, gdje su desno od predsjedavajućeg sjedili zastupnici koji su namjeravali opstruirati promjene i sačuvati postojeći poredak od revolucionarnih napada.²⁰ U viziji filozofije konzervativizma, svaka nacija zasebno bi trebala biti ujedinjena pod zajedničkim nasljeđem koje obuhvaća zajedničku tradiciju, povijest, kulturu i običaje, a razum pojedinca nikako nije odgovarajući temelj za izgradnju takvog društva.²¹ Za razliku od tradicionalne desnice, koja je mase nastojala isključiti iz politike i zadržati tradicionalnu hijerarhijsku strukturu, radikalna revolucionarna desnica želi oboriti postojeći poredak koristeći se pritom masama kao sredstvom u političkoj borbi.²²

Promatrano iz socijalističke perspektive, društvo je organizirano kao klasna struktura u kojoj jedna manja skupina ljudi, vladajuća klasa, posjeduje i kontrolira sredstva za proizvodnju i dominira nad većom skupinom koja je iz tog vlasništva isključena. Socijalisti su smatrali da društvene vrijednosti, poput jednakosti i građanskih prava, proglašene u Francuskoj revoluciji, nije moguće u potpunosti ostvariti dok god postoji eksploatacijski odnos između vladajuće i njoj podređenih klasa.²³ Brojni teoretičari socijalizma rješenje vide u planiranoj i organiziranoj ekonomiji, kojom bi trebala upravljati potlačena radnička klasa nakon što preuzme kontrolu nad proizvodnim sustavom. Socijalisti su pretpostavljali da će

¹⁸ Schwarzmantel, John, op. cit., str. 13., 14.

¹⁹ Ibid, str. 13.

²⁰ Ibid, str. 142.

²¹ Ibid, str. 161.

²² Ibid, str. 156.

²³ Ibid, str. 114.

nove političke institucije, utemeljene na vrijednostima moderne, stvoriti strukture koje će omogućiti dolazak radničke klase na vlast, što će, u konačnici, dovesti do ukidanja klasnih razlika u društvu.²⁴

Konzervativistička i socijalistička filozofija u dvadesetom su stoljeću iznjedrile pokrete, koji su se razvili u totalitarne političke režime utemeljene na međusobno suprotstavljenim ideologijama. Riječ je o njemačkom nacionalsocijalizmu i komunizmu staljinističkog tipa. Termin „totalitarizam“, izvorno vezan uz talijanski fašizam, koji se prvi nazivao totalitarnim sistemom, odnosi se na sustav koji pomoću ideološke indoktrinacije i terora djeluje na cjelokupno stanovništvo neke države. U režimu takvog tipa i javna i privatna sfera svakodnevnog života ljudi pod izravnom je kontrolom državnog aparata, odnosno vladajuće političke elite.²⁵

Dok je nacionalsocijalizam bio usmjeren na napredak jednog određenog naroda, sovjetski je komunizam, iako je to u praksi neuspješno provedeno, bio zamišljen kao oruđe općeg ljudskog napretka.²⁶

Smatra se da je Staljinova diktatura započela u prosincu 1929. godine kada je njegov rođendan po prvi put javno obilježen na stranicama sovjetskog lista *Pravda*, što je bio znak njegove apsolutne dominacije nad partijskim aparatom, dok Hitlerova diktatura službeno počinje njegovim preuzimanjem funkcije kancelara 30. siječnja 1933. godine.²⁷

Obje diktature karakterizira snažan kult ličnosti u okviru kojeg je vladar gotovo poistovjećen s božanstvom. Takvo slijepo pokoravanje „nepogrešivom“ autoritetu neodoljivo podsjeća na religijski obrazac ponašanja. U godinama koje su uslijedile nakon završetka Prvog svjetskog rata pojedine europske zemlje zahvaćene su velikom gospodarskom i moralnom krizom, a Hitler i Staljin vješto su uspjeli iskoristiti narušenu psihičku ravnotežu svojih naroda kao plodno tlo za manipulaciju javnim mnijenjem. Aura vođe, premda artificijelna i kontradiktorna stvarnom karakteru dvojice diktatora, masama je pružala osjećaj sigurnosti u tom turbulentnom povijesnom razdoblju.²⁸

Iako je sovjetski režim službeno bio ateistički, slike koje tridesetih godina prikazuju Staljina s podignutom rukom na crvenoj pozadini ili fotografije na kojima gleda ravno ispred

²⁴ Schwarzmantel, John, op. cit., str. 135.

²⁵ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61903>

²⁶ Overy, Richard, 2014, *Diktatori: Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija*, Zagreb: Ljevak., str. XXXIX.

²⁷ Ibid, str. 48.

²⁸ Ibid, str. 130.

sebe, umjesto iskosa, što je bilo uobičajeno u prethodnom desetljeću, slične prikazu Krista na pravoslavnim ikonama.²⁹ Režim nije mogao u potpunosti eliminirati religiju jer je ona bila duboko ukorijenjena u kolektivnoj svijesti ruskog naroda, stoga je, uzimajući u obzir činjenicu da je do psihe širokih masa najlakše doprijeti preko već poznatog sadržaja, u ovom slučaju, transcendentalno božanstvo zamijenjeno svjetovnim. Slična pojava zabilježena je i u renesansnoj Engleskoj kada je, uspostavom protestantizma, zabranjeni kult Djevice Marije zamijenjen kultom kraljice Elizabete I. Tudor, koja je u javnosti predstavljana kao Djevičanska Kraljica i majka engleskog naroda. Reformacija je ukinula mnoge katoličke blagdane, čiju su prazninu u kolektivnoj psihi mase nadomjestile novo uspostavljene svetkovine kao, primjerice, Dan ustoličenja kraljice, a kao nacionalni blagdan počinje se slaviti i vladaričin rođendan, koji slučajno pada jedan dan prije datuma kada se, prema katoličkoj tradiciji obilježavalo rođenje Djevice Marije.³⁰

Ritualni koji su označavali određeni stupanj zrelosti pojedinca pa se, stoga, mogu promatrati kao neka vrsta obreda prijelaza, uključuju, primjerice, primanje u partiju te u pionirske ili razne omladinske organizacije, kao što je nacistički Hitlerjugend ili fašistička Balilla. Takve ceremonije postaju određena vrsta ekvivalenta religijskim obredima inicijacije poput krštenja, pričesti i krizme. Inicijacijski obredi imali su vrlo značajnu ulogu u društvenom i religijskom životu primitivnih naroda i plemena. Primitivna inicijacija predstavljala je misterij preobrazbe kojem se pripisivalo veliko duhovno značenje. Inicijanti su često podvrgavani mučnim metodama, dok su im se istovremeno povjeravale plemenske tajne, koje su obuhvaćale zakone i hijerarhiju plemena te kozmogonijska i druga mitska učenja. Obredi prijelaza ili inicijacije u raznim su se oblicima održali sve do današnjeg vremena zbog toga što se simbolika takvih rituala nalazi u nesvjesnim sadržajima, koji su inherentni svim ljudima neovisno o vremenskom razdoblju i sredini kojoj pripadaju.³¹

Nacistički i fašistički režimi poraženi su u Drugom svjetskom ratu, međutim, ideologija na kojoj se temelje time nije u potpunosti uništena. Ona se poput bacila kuge iz Camusovog romana, samo pritajila i može se aktivirati kad god se za to stvore povoljni uvjeti. Umberto Eco upozorava na opasnost od takozvanog ur-fašizma, odnosno vječnog fašizma, kojeg, između ostalog, karakterizira kult tradicije, odbacivanje modernističkih vrijednosti, iracionalizam, strah od različitog, prezir prema slabijima, opsesija zavjerom i sinkretizam

²⁹ Overy, Richard, op.cit., str. 121.

³⁰ Montrose, Louis Adrian, 2007, „'Eliza, kraljica pastira' i pastoralna moć“, u *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, Zagreb: Disput., str. 200.

³¹ Jung, Karl Gustav, 1977, *O psihologiji nesvesnog*, Beograd: Matica srpska., str. 251.

ideološkog sadržaja, koji ne obuhvaća samo različite, već i kontradiktorne elemente. S ur-fašizmom se susrećemo i u današnje vrijeme, ali ga, predstavljenog u neviniem ruhu, prepoznajemo mnogo teže nego njegov originalni pandan.³² Kraj staljinizma, s druge strane, obilježen je diktatorovom smrću, no njegova je politika, temeljena na socijalističkoj ideologiji, preživjela u nešto blažem, ali još uvijek radikalnom obliku sve do pada Berlinskog zida 1989. godine, kada je doživjela konačan poraz.

PSIHOLOGIJA INDIVIDUE, GRUPE I MASE

Termin „masa“ potječe od grčke riječi koja je u izvornom obliku značila „mijesiti tijesto“. Očito je da, od samog početka primjene, pojam ukazuje na nešto što je, po svojoj prirodi, podložno oblikovanju.³³ Gledano iz sociološkog aspekta, riječ „masa“ prvenstveno označava „veliko mnoštvo ljudi“.³⁴

U pokušaju da se pojam pobliže odredi, istaknuto je nekoliko imanentnih svojstava mase kao društvenog faktora. Ona, u prvom redu, označava velik broj ljudi koje povezuje određena međusobna sličnost ili neki odnos koji je za tu skupinu konstitutivan; osobi, koja nije dio mase i doživljava je iz pozicije vanjskog promatrača, gotovo je nemoguće međusobno razlikovati pojedince koji masi pripadaju; kohezija unutar mase je za ljude neprirodna, stoga mora biti „umjetno“, društveno, proizvedena; masa teži zamijeniti dva ključna politička subjekta: pojedinog građanina, odnosno državljanina, i puk, shvaćen u smislu zajednice državljana.³⁵

Baveći se pitanjem masa u totalitarnom društvu, Hannah Arendt je primijetila da se sastoje od velikog broja apatičnih pojedinaca koji ne participiraju aktivno u političkom životu svoje društvene zajednice. Prividno nezainteresirane individue unutar mase ne može okupiti svijest o bilo kakvom zajedničkom interesu, a takvi pojedinci čine većinski dio stanovništva svake zemlje. Temelji za razvoj totalitarnih pokreta postavljeni su onda kad neki određeni razlog potakne mase da se politički organiziraju pa su, stoga, upravo iz redova masa nacistički i komunistički pokreti regrutirali većinu svojih članova.³⁶

³² www.unmarzianoaroma.it/documenti/Ur_fascismo.pdf

³³ Puhovski, Žarko, 1999, „Posttotalitarni Reich“, u *Masovna psihologija fašizma*, Zagreb: Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo., str. 10.

³⁴ Anić, Vladimir. et al., 2004, *Hrvatski enciklopedijski rječnik: Lo – Ner*, Zagreb: EPH; Novi Liber., str. 101.

³⁵ Puhovski, Žarko, op. cit., str. 10.

³⁶ Arendt, Hannah, 2015, *Izvori totalitarizma*, Zagreb: Disput., str. 305.

Atmosfera koja je pogodovala razvoju psihologije europskog čovjeka mase nastala je po završetku Prvog svjetskog rata kada je, uslijed ekonomske krize, nezadovoljstvo naroda raslo iz dana u dan. Osjećaj da je pojedinac potrošan i zamjenjiv postaje uobičajena pojava u kolektivnoj svijesti zapadnjačkog društva.³⁷

Zanimljivo je, tvrdi Arendt, da su i visoko uljuđeni intelektualci, kojima se pripisuje izrazito razvijen individualizam, bili spremni prihvatiti masovne stavove. Razlog tome traži se u nihilističkom Weltanschauungu moderne inteligencije koji uključuje mržnju prema sebi i negativno shvaćanje života općenito.³⁸ Takvim individuama utapanje u masi i poništavanje vlastitog „ja“ predstavlja određeni vid eskapizma.

Mase u totalitarnim pokretima sastoje se od atomiziranih i, u velikoj mjeri, izoliranih individua, koje samo kao takve mogu biti bezuvjetno odane partiji i vođi. Boljševički je sustav uspješno izgradio atomizirano društvo primjenom takozvane „krivnje po srodstvu“. Kako bi dokazali vlastitu pouzdanost, nekadašnji prijatelji, pa čak i članovi obitelji, distancirali su se od optuženika i svjedočili protiv njega, što je u psihi mase proizvodilo konstantan osjećaj straha i nepovjerenja. To je posljedično dovelo do izbjegavanja bliskih kontakata, zbog čega se narod postupno transformirao u izolirane jedinice bez čvrste emocionalne povezanosti s ljudima u svojoj okolini.³⁹ Pripadnost pokretu u takvim se okolnostima doživljavala kao jedini izvor zaštite i sigurnosti te je pomagala pojedincu da zatomi osjećaje nemoći i bezvrijednosti.⁴⁰

Procesom atomizacije u potpunosti se mijenjaju društveni odnosi među pojedincima unutar zajednice, čemu je posljedica modifikacija psihičkog stanja mase. Racionalna komponenta njezine psihe se gubi, dok iracionalna postaje dominantna.⁴¹ Mase, zbog toga, ne vjeruju očitim činjenicama i vlastitim iskustvima, već samo svojim umišljajima, koje može stimulirati sve što je univerzalno i dosljedno.⁴²

Hannah Arendt osvrnula se i na masovnu psihologiju milijuna ljudi koji su u totalitarnom sustavu osuđeni na smrt. Njihovo ne pružanje otpora opravdava uništenjem individualnosti, koje je uspješno postignuto oduzimanjem građanskih prava, ubijanjem moralne osobe i uništenjem dostojanstva. Osobe lišene individualnosti nemaju, čovjeku

³⁷ Arendt, Hannah, op. cit., str. 309.

³⁸ Ibid, str. 310.

³⁹ Ibid, str. 316.

⁴⁰ Ibid, str. 317.

⁴¹ Ibid, str. 344.

⁴² Ibid, str. 343.

imanentnu, spontanost prilagođavanja vlastitih reakcija promjenjivim okolnostima. Arendt ih naziva marionetama s ljudskim licem koje se ponašaju predvidljivo poput psa iz Pavlovljevog pokusa.⁴³ Upravo takav pojedinac, sveden na skup predvidljivih reakcija, prototip je idealnog građanina totalitarne države.⁴⁴

Carl Gustav Jung ističe da masa sprječava pojedinca da samostalno rasuđuje, a time se otvara put u doktrinarnu i autoritarnu tiraniju.⁴⁵ Kad prekomjerni emocionalni naboj određene situacije nadvlada sposobnost kritičkog mišljenja, gubi se učinak racionalnih argumenata, a otvara se prostor za uspješno djelovanje raznih slogana i iluzornih tlapnji, kojima propaganda, u funkciji neke interesne skupine, nastoji utjecati na psihičko stanje ljudi. Na taj se način stvara kolektivna opsjednutost koja se velikom brzinom pretvara u psihičku epidemiju.⁴⁶

Jung upozorava na opasnost od psihički problematičnih pojedinaca, čije se ponašanje u zdravorazumskom društvenom stanju ocjenjuje kao asocijalno, a koji se u atmosferi kolektivne opsjednutosti osjećaju prilagođeno jer je u toj situaciji njihovo mentalno stanje usklađeno sa stanjem kolektivno uzbuđene mase, podložne afektivnim prosudbama i manipulatorskoj propagandi. Jung procjenjuje da na svaki jasno izražen slučaj mahnitosti dolazi desetak latentnih slučajeva koji se rijetko manifestiraju. Iako takve osobe naizgled djeluju normalno, njihovi stavovi i ponašanje pod utjecajem su morbidnih i perverznih nesvjesnih faktora. Psihički devijantne osobe, iako malobrojne u odnosu na cjelokupno stanovništvo, predstavljaju opasnost za mentalno stanje društva u cjelini jer ideje koje propagiraju pozivaju na kolektivnu iracionalnost, a učinak im je pozitivan jer su pobude koje izražavaju inherentne i normalnim ljudima, ali potisnute snagom zdravog razuma.⁴⁷ Upravo zbog toga što normalan čovjek ne poznaje u potpunosti vlastito sebstvo, takve su ideje opasne kao mogući izvor psihičke zaraze.⁴⁸

Jung objašnjava položaj pojedinca, odnosno konkretnog čovjeka koji utjelovljuje stvaran život, u odnosu na Državu, koja je, u biti, samo apstraktna pojava. Unutar okvira državnog sustava individualni razvoj prestaje biti smisao ljudskog života, a cilj postaje ostvarenje apstraktnih ideja državne politike, koja je narodu nametnuta izvana. Pojedinca se oslobađa moralne odgovornosti i oduzima mu se mogućnost izbora vlastitog načina života, dok kontrolu nad njime preuzimaju institucije u službi državnih interesa. Ljudi se, stoga,

⁴³ Arendt, Hannah, op. cit., str. 441.

⁴⁴ Ibid, str. 442.

⁴⁵ Jung, Carl Gustav, 2008, *Neotkriveno jastvo: sadašnjost i budućnost*, Zagreb: Fabula nova., str. 10.

⁴⁶ Ibid

⁴⁷ Ibid, str. 11.

⁴⁸ Ibid, str. 12.

odijevaju, hrane, obrazuju i zabavljaju u skladu sa zahtjevima državne ideologije,⁴⁹ a pritom se stvara lažan dojam postojanja slobodne volje i mogućnosti izbora.

Prema temeljnom načelu masovne psihologije, pojedinac u masi postaje moralno i duhovno inferioran.⁵⁰ Deindividualizirani pojedinci konformistički se prepuštaju vodstvu masovne svijesti jer su uvjereni da stavovi i težnje većine nikako ne mogu biti pogrešni. Time se, ujedno, odriču odgovornosti, što im omogućava da ostanu u stanju permanentne infantilnosti, dok važne odluke prepuštaju nekom višem autoritetu koji preuzima funkciju roditelja.⁵¹

Jung smatra da jedino osoba, čija je individualnost ustrojena jednako kao i sama masa, može organiziranoj masi pružiti otpor. Na tragu srednjovjekovne pretpostavke prema kojoj je čovjek mikrokozmos, odraz velikog kozmosa u malom, Jung iznosi tvrdnju da je čovjek psihičko biće u koje je utisnuta slika makrokozmosa, no on tu sliku također stvara za sebe neprestanim stjecanjem novih iskustava. Tu kozmičku korespondenciju pojedinac nosi u sebi zahvaljujući vlastitoj mislećoj svijesti i nasljednoj arhetipskoj prirodi svojih instinkta koji ga povezuju s okolinom.⁵²

Valja imati na umu da pojmovi masa i grupa nisu sinonimi iako ih je čak i Sigmund Freud upotrebljavao u istom kontekstu.⁵³ Sve mase u pravilu slične jedna drugoj, dok se pojedine grupe često međusobno razlikuju. Grupe mogu trajati kroz duži vremenski period u odnosu na mase kojima je privremenost opstanka jedna od bitnih karakteristika. Hijerarhijska organizacija, u kojoj su jasno istaknuti autoriteti i obaveze članova, svojstvena je grupi. Jedini hijerarhijski odnos unutar mase postoji između vođe i njemu podređenih sljedbenika. Iako funkcija vođe postoji i u organiziranim grupama, njezina je važnost neusporedivo manja nego što je to slučaj u masi. Od članova grupe zahtijeva se da prihvate određene obaveze u skladu s njihovim položajem unutar grupe, dok pojedinac u masi najčešće ne zna koje su njegove dužnosti i što se od njega očekuje. Emocije više utječu na djelovanje pojedinaca u masi nego na članove grupa te su, upravo zbog toga, mase sklonije ideološkom fanatizmu.⁵⁴ Identitet je također vrlo važan čimbenik koji razlikuje grupe od masa. S obzirom da kod masa nije jasno izražen, često se ističe da ga uopće nemaju, dok je identitet grupe, s druge strane, mnogo lakše

⁴⁹ Jung, Carl Gustav, Neotkriveno jastvo..., cit., str. 17., 18.

⁵⁰ Ibid, str. 53.

⁵¹ Ibid, str. 56.

⁵² Ibid, str. 57.

⁵³ Kecmanović, Dušan, 2010, „Freudov izlet u socijalnu psihologiju“, u *Kultura* br. 126 – 2, str. 233 – 276., str. 235.

⁵⁴ Puhovski, Žarko, op. cit., str. 10.

uočiti i definirati. Karakteristično je za pojedinca da ima individualni identitet i grupni identitet, koji, zbog činjenice što proizlazi iz pripadnosti različitim grupama, može biti višestruk. Te dvije dimenzije identiteta ovisne su jedna o drugoj i međusobno se nadopunjuju. Privremena pripadnost masi, upravo zbog kratkog vijeka njezinog opstanka, nema nikakvog utjecaja na identitet pojedinca.⁵⁵ Članovi grupe mogu zadržati bar dio vlastite individualnosti, dok pripadnost masi implicira anonimnost u mnoštvu sličnih individua.⁵⁶

Psihologija masa, djelo najznačajnijeg predstavnika francuske škole kolektivne psihologije Gustava Le Bona, objavljeno 1895. godine, tijekom narednog stoljeća postaje referentna točka svima koji su se bavili proučavanjem fenomena mase. Knjiga je uvelike utjecala i na nastanak Freudovog djela *Psihologija masa i analiza ega*. Le Bon u svom kapitalnom djelu iznosi vlastito shvaćanje transformacije pojedinca u masi. Smatra da je pojedincima, bez obzira na njihove različite karakteristike, način života i inteligenciju, ovladao kolektivni duh, pod čijim utjecajem misle, osjećaju i djeluju u potpunosti drukčije no što bi to bio slučaj da su sami, odnosno izvan mase.⁵⁷

Freud, u svojoj knjizi *Psihologija masa i analiza ega* definira grupnu psihologiju kao disciplinu koja se bavi pojedincem kao dijelom rase, nacije, kaste, institucije, profesije ili kao sastavnim elementom mase ljudi,⁵⁸ dok individualnu psihologiju označava kao granu znanosti koja proučava pojedinca i načine na koje on pokušava zadovoljiti vlastite nagone. Individualna psihologija ipak ne može zanemariti odnose između pojedinca i drugih ljudi jer je drugi čovjek uvijek uključen u individualni mentalni život bilo kao model, kao objekt, kao pomagač ili protivnik.⁵⁹

Freud tvrdi da masa čovjeku pruža uvjete koji mu omogućavaju da oslobodi svoje potisnute nesvjesne nagone. Theodor Adorno smatra da to ide u prilog pretpostavci da osobe koje se stapaju s masom nisu primitivni ljudi, već samo izražavaju primitivne stavove, protivne njihovom normalnom, racionalnom ponašanju.⁶⁰

Sila, koja ujedinjuje ljude unutar mase, prema Freudovom je uvjerenju libidne prirode, a libido se, prema njegovom shvaćanju, u najjednostavnijoj definiciji, može svesti na spolni

⁵⁵ Kecmanović, Dušan, op. cit., str. 236.

⁵⁶ Ibid, str. 237.

⁵⁷ Ibid, str. 239.

⁵⁸ Ibid, str. 237.

⁵⁹ Ibid, str. 242.

⁶⁰ Adorno, Theodor, 1991, „Freudian Theory and the Pattern of Fascist Propaganda“, u *The Culture Industry*, prir. J. M. Bernstein, London: Routledge., str. 136.

nagon.⁶¹ Libidne veze izvan grupe imaju seksualni cilj, no unutar grupe djeluju emocionalne veze drukčijeg tipa.⁶² Izvorni oblik emocionalne veze s objektom je identifikacija, koja se javlja svaki put kad pojedinac kod druge osobe percipira određenu kvalitetu koja im je zajednička. Freud, u ovom slučaju, primjenjuje spoznaje iz individualne psihologije na psihologiju grupe te tvrdi da otkriće zajedničke emocionalne kvalitete povezuje ljude u grupi, čime započinje emocionalna vezu među pripadnicima grupe, a ujedno i emocionalna veza grupe s vođom.⁶³

Funkcija vođe, smatra Freud, ima važnu ulogu u nesvjesnoj strukturi grupe. Ističe da između vođe i mase postoji isti tip odnosa kao između hipnotizera i hipnotizirane osobe. Objekt je, u stanju zaljubljenosti, postavljen na mjesto ideal ega, što implicira da su ljudi u masi u stanju hipnoze jer, prema Freudovom shvaćanju, mali korak dijeli hipnozu od osjećaja zaljubljenosti. Pojedinci u masi identificirali su se jedan s drugim u njihovom egu, što znači da su svi jednako hipnotizirani vođom, a time se gube individualne razlike među pripadnicima mase.⁶⁴ Podvrgavanjem takvoj kolektivnoj hipnozi ljudi gube slobodu i individualnost.⁶⁵

Freud, dakle, smatra da vođa u masi uživa povlastice apsolutnog gospodara, a pojedinci nemaju ništa drugo osim osjećaja ljubavi koja ih povezuje jedne s drugima i s vođom.⁶⁶ Apsolutna nepogrešivost vođe se podrazumijeva, a ispravnost njegovih postupaka ne dovodi se u pitanje.⁶⁷ Figura vođe važna je kao funkcija u hijerarhiji sustava, no kao osoba on je zamjenjiv i ovisan o podršci mase.⁶⁸ Prestankom djelovanja emocionalnih veza s vođom, posljedično slabi i kohezija među članovima grupe.⁶⁹

Institut za društvena istraživanja, osnovan u Frankfurtu u prvoj polovici 20. stoljeća, okupio je skupinu neomarksističkih filozofa poznatih pod nazivom Frankfurtska škola. Analizirajući razne tipove kapitalističkog društvenog uređenja kroz prizmu freudovske psihoanalize, frankfurtovci su uspjeli prikazati kako centri političke moći utjecajem na nesvjesnu razinu naroda uspijevaju pridobiti nagonski motivirane pojedince i mase.⁷⁰ Među važnijim predstavnicima ističu se Theodor Adorno i Max Horkheimer koji su u zajedničkoj

⁶¹ Kecmanović, Dušan, op. cit., str. 249.

⁶² Ibid, str. 261.

⁶³ Kecmanović, Dušan, op. cit., str. 262.

⁶⁴ Ibid, str. 266.

⁶⁵ Ibid, str. 270.

⁶⁶ Ibid

⁶⁷ Arendt, Hannah, op. cit., str. 340.

⁶⁸ Ibid, str. 318.

⁶⁹ Kecmanović, Dušan, op. cit., str. 254.

⁷⁰ Đurić, Dejan, 2013, „Edipsko poistovjećivanje kroz prizmu frankfurtske škole“, u *Uvod u psihoanalizu: od edipske do narcističke kulture*, Zagreb: Leykam., str. 91.

studiji *Dijalektika prosvjetiteljstva* istaknuli znanost, kulturu i tehnologiju kao mehanizme pomoću kojih pojedinac u zapadnom kapitalističkom društvu suzbija djelovanje vlastitih nagona s ciljem da uspostavi kontrolu nad samim sobom i prirodom oko sebe, međutim, krajnja je posljedica, u biti, stvaranje novih oblika dominacije.⁷¹ Znanost i tehnologija u doba moderniteta također, na određen način, poprimaju ideološke karakteristike jer, kao što tvrdi Herbert Marcuse, koji Adornovu i Horkheimerovu „dijalektiku prosvjetiteljstva“ dodatno zaoštrava, opravdavaju svođenje čovjeka na jednodimenzionalnu figuru.⁷²

U *Sociološkim studijama* Adorno i Horkheimer opisuju obitelj kao društveno uvjetovanu jedinicu koja ima važnu ulogu u formiranju individualne ličnosti.⁷³ Centri društvene moći, preko obitelji kao posrednika, nameću pojedincu svoje zahtjeve. U razvijenim kapitalističkim društvima odgoj i obrazovanje pojedinca u sve većoj mjeri se prepušta društvenim institucijama, dok utjecaj obitelji na tom području postupno slabi. Otac, koji je nekada bio zaštitnik i glava obitelji, sada gubi autoritet i time prestaje biti odgovarajući model s kojim bi se djeca mogla poistovjetiti. Pojedinac ostaje prepušten sam sebi pa očinsku figuru zamjenjuju kolektivne snage. Adorno i Horkheimer primjećuju da u kapitalističkom svijetu određeni društveni i psihološki mehanizmi uzrokuju pad individualnosti, što pogoduje interesnim skupinama, poput trgovačkih društava, kulturnih industrija ili političkih stranaka, da pridobiju pojedince u svoje redove i iskoriste ih za postizanje vlastitih ciljeva.⁷⁴

TIPOVI LIČNOSTI I NEUROTSKE MANIFESTACIJE POTISNUTOG SADRŽAJA

Uzimajući u obzir Freudovu i Adlerovu teoriju, može se zaključiti da neuroze karakteriziraju dva suprotstavljena aspekta.⁷⁵ Adler smatra da određeni subjekt, potaknut osjećajem manje vrijednosti i podređenosti, raznim metodama pokušava ostvariti iluzornu nadmoć, neovisno o tome je li njegovo djelovanje usmjereno protiv roditelja, nadređenih, institucija ili neke druge vrste autoriteta. Freud, s druge strane, subjekt svodi na beznačajni izvor želja i straha, dok objektima pripisuje veliku važnost. Za objektom se uvijek žudi ili mu se pruža otpor.⁷⁶ Freudova teorija, dakle, naglasak stavlja na objekte čija specifična svojstva idu u prilog ili sprječavaju realizaciju subjektivih želja, dok je Adlerov fokus usmjeren na

⁷¹ Durić, Dejan, op.cit., str. 89.

⁷² Kalanj, Rade, op. cit., str. 49.

⁷³ Durić, Dejan, op.cit., str. 97.

⁷⁴ Ibid, str. 98.

⁷⁵ Jung, Karl Gustav, *O psihologiji nesvesnog...*, cit. str. 42.

⁷⁶ Ibid, str. 43.

subjekt koji se nastoji osigurati uspostavom dominacije nad određenim objektom neovisno o njegovoj prirodi. Jung dolazi do zaključka da ni jedna teorija nije pogrešna jer je ovdje zapravo riječ o različitim temperamentima koje on definira kao dva načina zauzimanja stava, odnosno, kao introverziju i ekstreverziju.⁷⁷

Dok Freud ograničava libido na spolni nagon, Jung ga doživljava kao opći životni nagon te ga uvodi u područje analitičke psihologije kao pojam koji označava psihičku energiju.⁷⁸ Na temelju kretanja psihičke energije, odnosno libida, Jung tipove ličnosti grupira u osam kategorija. Introverzija i ekstreverzija dva su osnovna karaktera stava, a uz svaki od njih mogu djelovati četiri pomoćne psihološke funkcije: mišljenje (odnosi se na kognitivni proces razmišljanja i dovodi nas do spoznaje o tome što određeni pojam, objekt ili pojava jest); osjet (riječ je o percepciji ostvarenoj posredstvom fizičkih osjetilnih organa, pomoću koje utvrđujemo da nešto postoji); intuicija (označava opažanje putem nesvjesnog, pomoću kojeg naslućujemo što se s nečime može učiniti te nam ukazuje na razne mogućnosti postupanja) i osjećaj (određuje se kao subjektivna prosudba ili vrednovanje, koje nam pomaže spoznati vrijednost nečega).⁷⁹

Ekstreverzija i introverzija su dva suprotstavljena psihološka oblika prilagodbe. U introvertiranom stavu psihička energija je usmjerena prema unutaršnjem, a u ekstrevertiranom prema vanjskom svijetu. Introverziju obilježava neodlučna, zamišljena, povučena narav, dok ekstrevertirani stav uglavnom karakterizira društvenost, otvorenost, laka prilagodba novim okolnostima i bezbrižno upuštanje u nepoznate situacije.⁸⁰

Pomoćne psihološke funkcije nisu podjednako dostupne na svjesnoj razini pa su, stoga, neravnomjerno zastupljene u ličnosti pojedinca. Ona koja se kod određene osobe najviše ističe naziva se glavnom ili superiornom funkcijom, dok se manje korištene funkcije nazivaju inferiornima. Potonje često ostaju na nesvjesnoj razini i sastavni su dio cjelovite ličnosti.⁸¹ S obzirom da se mišljenje i osjećaj temelje na misaonom procesu koji dovodi do određenog zaključka, Jung ih je označio kao racionalne funkcije, dok osjet i intuiciju svrstava pod iracionalne jer nisu uvjetovane logikom i razmišljanjem.⁸² Glavnu, odnosno superiornu, funkciju po prirodi najviše koristimo, a pomoćne su funkcije, u odnosu na nju, uvijek drukčije

⁷⁷ Jung, Karl Gustav, *O psihologiji nesvjesnog...*, cit. str. 44., 45.

⁷⁸ Jung, Karl Gustav, 1990, *Dinamika nesvjesnog*, Novi Sad: Matica srpska., str. 100., 101.

⁷⁹ Sharp, Daryl, 1987, *Personality Types: Jung's Model of Typology*, University of Toronto Press, str. 9 – 36., str. 12., 14.

⁸⁰ Ibid, str. 13.

⁸¹ Ibid, str. 15.

⁸² Ibid, str. 16., 17.

vrste. Ako je, na primjer, glavna funkcija racionalnog tipa, pomoćne funkcije će biti iracionalne i obrnuto.⁸³ Takozvana „četvrta“ ili inferiorna funkcija mora biti iste vrste kao i superiorna. Premda je „četvrta funkcija“, u svojoj biti, autonomna te djeluje poput potisnutog sadržaja, u normalnim se slučajevima manifestira svjesno, no kad su u pitanju neuroze, postaje djelomično ili u potpunosti nesvjesna.⁸⁴ Pad u nesvjesnu sferu događa se kad superiorna funkcija inferiornoj oduzima psihičku energiju, čime se stvaraju uvjeti za aktivaciju raznih poremećaja ličnosti i stvaranje infantilnih fantazija. Impulzivne i vrlo emocionalne reakcije znak su da je inferiorna funkcija aktivirana na takav neprirodan način.⁸⁵

Ako se masa promatra kao homogena jedinka, mogao bi joj se pripisati ekstravertni stav jer je njezino cjelokupno djelovanje uvjetovano vanjskim faktorima. Psihička energija mase uvijek je usmjerena na određeni objekt, bio to vođa ili neki drugi fenomen prema kojemu orijentira svoje ponašanje. Svojstvene su joj afektivne reakcije i nepromišljeno prepuštanje autoritetu, prema čijoj naredbi bez zadržke pristaje na djelovanje koje ne razumije i čija joj svrha nije poznata. Vođe ili, u širem smislu, ideolozi, mogli bi se, nasuprot tome, karakterizirati kao introvertni tipovi ličnosti jer je njihova psihička energija usmjerena prvenstveno na njihov vlastiti svijet. Glavni im je cilj zadržati svoj povlašteni položaj pa ulažu velik intelektualni napor kako bi to ostvarili. U tu svrhu osmišljavaju razne obrasce vladanja i propagandna sredstva, koja su tek posredno usmjerena na masu kao objekt. Status objekta se, međutim, u ova dva slučaja razlikuje jer je objekt za masu predmet obožavanja, dok ga vladajuća skupina nastoji podčiniti i zadržati u submisivnom položaju.

Ni introverzija ni ekstraverzija ne dominiraju cjelokupnom ličnošću kao zaseban stav. Svaki čovjek, prilagođavajući se životnim okolnostima i slijedeći vlastite sklonosti, razvija jedan od navedenih stavova u većoj mjeri, međutim, i drugi stav ostaje latentno prisutan. U slučaju da se u ranoj fazi razvoja osobi nameće stav suprotan njezinim prirodnim sklonostima, dotični će pojedinac kasnije postati neurotičan, a izliječiti ga može samo izgradnja stava sukladna njegovoj naravi.⁸⁶ Manifestiranje isključivo jednog stava simptom je, dakle, neurotičnog poremećaja. Ako introvert nije svjestan svoje skrivene ekstravertne strane, ni ekstravert svoje potencijalne introverzije, manje razvijen psihološki stav djeluje poput arhetipa Sjene koji vreba iz domene nesvjesnog. Kad se, međutim, potisnuti stav aktivira, manifestira se, poput nesvjesne inferiorne funkcije, na emocionalno i društveno neprilagođen

⁸³ Sharp, Daryl, op. cit., str. 18., 19., 20.

⁸⁴ Ibid, str. 21., 22., 23.

⁸⁵ Ibid, str. 23., 24., 25.

⁸⁶ Ibid, str. 27.

način.⁸⁷ Jung smatra da pojedinac, zbog kvalitetnijeg suživota s drugim ljudima te zbog što uspješnijeg razvoja vlastite ličnosti, u određenoj mjeri mora razviti oba stava.⁸⁸

Sve neuroze Jung, iz psihološke perspektive, dijeli u dvije skupine: jedna se odnosi na ljude koji su, zbog nedovoljno razvijene individualnosti, pretjerano vezani za neki kolektiv pa iz takvog stanja proizlazi nezadovoljstvo koje se očituje u obliku određenih neurotičnih simptoma; dok je druga skupina neurotskih poremećaja svojstvena ljudima kojima pretjerani individualizam onemogućava prilagođavanje kolektivu, što također može predstavljati izvor nezadovoljstva.⁸⁹

Nesvjesni sadržaj, nedostupan svjesnoj volji, Jung označava kao autonomni kompleks. Nad svjesnim sadržajem čovjek ima kontrolu pa ga, prema osobnoj želji, može prizivati i udaljavati iz svijesti, no autonomni kompleks djeluje prema vlastitim neovisnim zakonima.⁹⁰ Primitivni duh predočio si je takve nerazumljive sadržaje u figuri bogova, demona ili duhova te je prakticirao razne magijske rituale u nadi da će udovoljiti njihovim zahtjevima.⁹¹ Autonomni se sadržaj, dakle, može djelomično izraziti kroz religiju, no racionalizacijom religije dolazi do njezinog sve većeg potiskivanja, što stvara povoljne uvjete za pojavu neuroza.⁹²

Slučaj neuroze bilo koje vrste karakterizira prisutnost dviju međusobno suprotstavljenih težnji od kojih jedna proizlazi iz nesvjesnog. Društvo nameće kulturna ograničenja koja dolaze u sukob s nagonском prirodom pojedinca. Kulturnog čovjeka, stoga, neprestano prati osjećaj nesklada sa samim sobom, s čime se individue nose s više ili manje uspjeha. Neuroze se, dakle, ne javljaju kao pravilo, već kao posljedica ekstremnih slučajeva neuspješnog suočavanja s takvom vrstom podvojenosti.⁹³ Jung, međutim, tvrdi da, osim životinjske nagonске prirode, iz područja nesvjesnog često izvire i nove ideje koje su, poput potisnutih nagona, nespojive s dominantnim kulturnim tendencijama pa i njihovo potiskivanje može uzrokovati pojavu neke vrste neurotskog poremećaja.⁹⁴

Zastrašujuća je činjenica da su neki, naizgled normalni ljudi, latentni nositelji destruktivnih i demonskih potencijala koji se nikada ne moraju manifestirati, no određene

⁸⁷ Sharp, Daryl, op. cit., str. 27., 28.

⁸⁸ Ibid, str. 31.

⁸⁹ Jung, Karl Gustav, *Dinamika nesvesnog...*, cit. str. 24.

⁹⁰ Jung, Karl Gustav, 1984, *Duh i život*, Beograd: Matica srpska., str. 62.

⁹¹ Ibid, str. 63.

⁹² Ibid, str. 64.

⁹³ Jung, Karl Gustav, *O psihologiji nesvesnog...*, cit. str. 18., 19.

⁹⁴ Ibid, str. 19.

okolnosti mogu djelovati kao presudan okidač za njihovu aktivaciju. Jung posebnu opasnost vidi u mogućnosti da takav pojedinac postane dio mase. Smatra da bi na taj način, metaforički rečeno, nastalo pomahnitalo čudovište, unutar čijeg tijela bi svaka individua predstavljala jednu stanicu koja bi bila prisiljena sudjelovati u masovnom monstruoznom djelovanju.⁹⁵

Jung ističe da osim nagona za održanjem vrste postoji i nagon za samoodržanjem koji se očituje kao volja za moć. Potisnuto nesvjesno, dakle, u potonjem slučaju nije eros, već težnja za postizanjem moći kojoj Jung pripisuje jednaku demonsku snagu i prahistorijsko porijeklo.⁹⁶

Zajednica, kao jamstvo sigurnosti, zahtijeva od pojedinaca da se što dosljednije ponašaju u skladu sa dodijeljenom društvenom ulogom, stoga se, kao posljedica tog imperativa, formira persona koja je u očima kolektiva prikladna. Persona označava složeni sustav odnosa koji povezuje individualnu svijest i društvenu zajednicu. Ona je određena varijanta maske koja bi trebala ostaviti dojam na druge te istovremeno prikriti pravu prirodu čovjeka. Konstruiranje persone vrsta je samožrtvovanja koje je pojedinac dužan podnijeti kao ustupak vanjskom svijetu. Jastvo se, dakle, pod pritiskom društva identificira sa personom, a bezuvjetno poistovjećivanje sa društvenom ulogom također se navodi kao vrlo čest izvor neuroza.⁹⁷

ARHETIPSKA STRUKTURA IDEOLOGIJE

Iako Jung nije bio prvi koji je predstavio podjelu čovjekove psihe na svjesni i nesvjesni dio, njemu se izvorno pripisuje stratifikacija nesvjesne sfere na osobnu i kolektivnu dimenziju. Konstitutivne elemente osobno nesvjesnog čine izgubljena sjećanja, potisnuta neugodna iskustva i subliminalna opažanja određene individue, dok kolektivno nesvjesno, s druge strane, obuhvaća sveprisutne iskonske slike koje su od pamtivijeka univerzalni oblici predstavljanja čovječanstva.⁹⁸ Te slike, koje Jung naziva arhetipovima, u velikoj su mjeri zastupljene u narodnim pripovijetkama te u mitovima i bajkama, što se očituje u fenomenu sadržajnog i strukturalnog ponavljanja, koji je uočen u pričama iz raznih dijelova svijeta i u raznim povijesnim razdobljima.⁹⁹

⁹⁵ Jung, Karl Gustav, *O psihologiji nesvesnog...*, cit. str. 30.

⁹⁶ Ibid, str. 34.

⁹⁷ Ibid, str. 210., 211.

⁹⁸ Ibid, str. 70., 71.

⁹⁹ Ibid, str. 69.

Jung smatra da su arhetipovi manifestacije nataloženog, stalno ponavljano iskustva čovječanstva. U njima se očituje mogućnost opetovane reprodukcije istih ili sličnih mitskih predodžbi. Pretpostavlja se da pojedinac, potaknut fizičkim podražajima iz okoline, generira subjektivne fantazirane predodžbe, koje se utiskuju u nesvjesnu sferu. Arhetipovi bi, prema tome, bili otisnute, višestruko ponovljene, subjektivne reakcije, no oni ujedno djeluju i kao tendencije ponavljanja jednakih iskustava. Pojava određene arhetipske predodžbe u snu, mašti ili nekoj svakodnevnoj životnoj situaciji ima intenzivan očaravajući utjecaj na psihu te često potiče na aktivno djelovanje.¹⁰⁰ Arhetipovi se, stoga, mogu shvatiti kao efekt doživljenih događaja, ali i kao faktori koji prouzrokuju te događaje.¹⁰¹

Sadržaji osobne nesvjesne razine ograničeni su na potisnuta iskustva pojedinca koja sežu do najranijeg djetinjstva, dok se sadržaji kolektivno nesvjesnog protežu na preinfantilno razdoblje i obuhvaćaju ostatke života predaka. Logično je, prema tome, zaključiti da su osobna sjećanja ispunjene, odnosno doživljene slike, dok su arhetipske slike, s obzirom da ih pojedinac nije osobno doživio, neispunjene predodžbe. Te se slike aktiviraju u svijesti pojedinca kada regresija psihičke energije prodire u preinfantilno razdoblje i dolazi u kontakt s reliktima životnog iskustva predaka.¹⁰²

Pojedinci u određenim okolnostima pribjegavaju projekciji, to jest, obrambenom mehanizmu koji im omogućava da neprihvatljive spoznaje o sebi nesvjesno pripišu drugim ljudima. Sadržaji koji se projiciraju uvijek proizlaze iz kolektivno nesvjesnog, stoga se ljudima iz okoline pripisuju karakteristike mitoloških figura poput čarobnjaka ili demona.¹⁰³ Primitivni ljudi nikada nisu razlikovali suprotstavljene sadržaje individualne i kolektivne psihe pa su bogovi i demoni za njih predstavljali realne činjenice, a ne psihičke projekcije. U razdoblju prosvjetiteljstva osviješteno je da bogovi nisu dio stvarnosti, no time njihova psihička funkcija nije ukinuta, već je postala dio nesvjesnog. Posljedica navedenog je unazadni tijek libida, koji intenzivno pojačava utjecaj kolektivno nesvjesnog sadržaja na svijest ljudi. Racionalizam, koji prožima život modernog društva, obezvrjeđuje sve iracionalne aspekte stvarnosti, stoga se funkcija iracionalnog potiskuje u nesvjesnu razinu iz koje djeluje rušilački i nezadrživo, a njena se destruktivna snaga ne može obuzdati s obzirom da joj je žarište nevidljivo. Jung smatra da je stoga nužno prihvatiti iracionalno kao uvijek

¹⁰⁰ Jung, Karl Gustav, *O psihologiji nesvesnog...*, cit. str. 74.

¹⁰¹ Ibid, str. 101.

¹⁰² Ibid, str. 82.

¹⁰³ Ibid, str. 99., 100.

prisutnu psihičku funkciju te da se njeni sadržaji ne bi trebali smatrati konkretnim, nego psihičkim realnostima.¹⁰⁴

Kolektivno nesvjesno je ujedno i slika svijeta koja se na temelju iskustva formirala tijekom povijesti čovječanstva. Arhetipovi, koji su se u okviru te slike s vremenom oblikovali, predstavljaju bogove i vladare, odnosno slike dominirajućih zakona i principa koje psiha konstantno iznova doživljava.¹⁰⁵

Arhetipovi se često manifestiraju kao projekcije na osobama iz poznatog okruženja svakodnevice, uglavnom u obliku abnormalnog precjenjivanja ili podcjenjivanja.¹⁰⁶ Među arhetipovima koji se najčešće javljaju kao projicirane slike kolektivno nesvjesnog su: Sjena, koja simbolizira potisnutu, tamnu stranu čovjekove ličnosti; zatim arhetip đavla ili zlog demona, koji je, u biti, jedna varijanta arhetipa Sjene; a česte su i različite manifestacije čarobnjaka ili čarobnjačkog demona koji mogu imati pozitivne ili negativne konotacije. Arhetip mudrog starca jedna je od najpoznatijih verzija prezentacije dobrog čarobnjaka.¹⁰⁷ Animus je arhetip kojime Jung označava muške karakteristike u ženskoj individui, dok ženska svojstva u ličnosti muškarca naziva Animom.¹⁰⁸ Anima proizvodi osjećaje, a Animus mišljenja,¹⁰⁹ te se on doživljava kao skup autoriteta koji donosi uvijek razumne i ispravne odluke pa su, stoga, Animus-mišljenja uvijek kolektivna i ne uzimaju u obzir pojedinca i individualne prosudbe.¹¹⁰ Važno mjesto u Jungovoj teoriji arhetipova zauzima i arhetip boga. Ukoliko čovjek iskonske slike iz domene kolektivno nesvjesnog pogrešno pripisuje nekom ljudskom biću, može se dogoditi da od drugoga ili sebe samoga stvori boga ili đavla. U ovom je slučaju evidentna snaga arhetipskog utjecaja koja psihi pojedince potiče na iluzorna pretjerivanja i opčinjenost nekim objektom. Čovječanstvo nikada nije moglo živjeti bez bogova i demona jer se radi o neophodnim psihološkim funkcijama iracionalne prirode. Ideja svemogućeg božanstva je, kao arhetipska slika, rasprostranjena diljem svijeta kroz razna vremenska razdoblja, neovisno o vjeri i pitanju stvarnog postojanja takvog nadnaravnog bića. Jung smatra da bi stoga trebalo svjesno priznati ideju boga jer će, u protivnom, nešto drugo, nedostojno te funkcije, poput nekog neprimjerenog izuma „prosvijećene“ svijesti, zauzeti

¹⁰⁴ Jung, Karl Gustav, *O psihologiji nesvesnog...*, cit. str. 101.

¹⁰⁵ Ibid

¹⁰⁶ Ibid, str. 102.

¹⁰⁷ Ibid, str. 103.

¹⁰⁸ Ibid, str. 96.

¹⁰⁹ Ibid, str. 225.

¹¹⁰ Ibid, str. 226., 227.

njegovo mjesto.¹¹¹ Najveća razina psihičke energije, tvrdi Jung, gomila se u nekom nagonu ili kompleksu predodžbi, koji time prisiljavaju Jastvo da bude u njihovoj službi. Snaga ovog energetskeg središta je toliko jaka da se Jastvo s njime identificira i misli da mu ništa drugo nije potrebno. Na taj način generira se strast i opsjednutost, odnosno monomanija, koja predstavlja ozbiljnu prijetnju psihičkoj ravnoteži čovjeka. Upravo je strast ovakve vrste ono što se stoljećima nazivalo bogom.¹¹²

U strukturi političke ideologije prisutne su arhetipske predodžbe koje se, ponajprije, ističu u svrhu manipulacije masama. Među njima, uz prethodno spomenuti arhetip boga s kojim se poistovjećuje vođa, najviše se ističu arhetipovi majke, životinje, neprijatelja te arhetip neuglednosti heroja, o kojem će više riječi biti u sljedećem poglavlju.

Predodžba majke snažna je arhetipska slika koja je, s obzirom da proizlazi iz kolektivne sfere nesvjesnog, prisutna i u svijesti pojedinaca koji, iz nekog razloga, nisu ostvarili kontakt s konkretnom, vlastitom majkom. Odsutnost individualne majke u tom se slučaju doživljava kao nedostatak pa se javlja zahtjev za ispunjenjem te arhetipske slike. Nezadovoljenje tog nagona često rezultira nekim neurotskim poremećajem, što je očit dokaz snage djelovanja kolektivno nesvjesnog na psihu čovjeka, jer kad ono ne bi postojalo ili bi njegova funkcija bila zanemariva, tada bi se problemi poput nedostatka majke mogli riješiti odgojem.¹¹³ Figura majke imala je važnu ulogu u ideološkoj propagandi totalitarnih režima, pogotovo onih desnog predznaka, koji su poticali natalitet u svrhu jačanja nacije pa je tako i sam Hitler jednom prilikom izjavio: „U mojoj državi majka je najvažniji građanin“. Nacistička je ideologija promovirala stereotipiziranu sliku žene kao zadovoljne supruge i majke koja je predstavljala uzor herojske plodnosti, dok je idealni muškarac prezentiran kao mislilac i borac¹¹⁴, što u biti implicira intelektualnu i fizičku inferiornost žene. Domovinu se, u okviru raznih političkih ideologija, također često predstavlja kao brižnu majku koja neprestano bdije nad cjelokupnim stanovništvom kao nad vlastitom djecom. Atribuiraj joj se, dakle, prvenstveno zaštitnička funkcija, čime se insinuiraj da je nadzor, provođen od strane državnog aparata, ljudima neophodan poput bezuvjetne majčinske ljubavi, a sukladno tome, od građana se očekuje povjerenje i odanost domovini, iako je riječ o jednom apstraktnom pojmu.

¹¹¹ Jung, Karl Gustav, *O psihologiji nesvesnog...*, cit. str. 75., 76.

¹¹² Ibid, str. 77.

¹¹³ Jung, Karl Gustav, *Duh i život...*, cit. str. 67.

¹¹⁴ Overy, Richard, op. cit., str. 247.

Izvanljuski aspekt arhetipskih slika posebno se očituje u arhetipu životinje. Kolektivno nesvjesno, naime, ne sadrži samo nataložena, kroz povijest stečena, iskustva čovječanstva, već i rezidue funkcija životinjskih predaka ljudi.¹¹⁵ Životinjske figure se, kao nosioci raznih značenja ili određenih ljudskih osobina, mogu javiti u pričama i snovima, a česta je i njihova pojava u političkom i religijskom simbolizmu, gdje najčešće nalazimo likove lava, vuka, ribe i orla.*

Prethodno navedena Jungova teorija o idealizaciji, odnosno demonizaciji određenog objekta, može se dovesti u izravnu vezu s formiranjem slike idealnog neprijatelja. Iz demonske projekcije ovog tipa proizlazi figura koju bismo mogli definirati kao arhetip neprijatelja, iako se sam Jung nikada nije koristio tim nazivom. Arhetip neprijatelja, međutim, neizostavan je element svake ideologije, a primjer za to također možemo pronaći u nacizmu i staljinizmu koji su generirali ideju o vječnom neprijatelju. Totalitarni režim oponente bilo koje vrste stigmatizira kao prijetnju sustavu. U Sovjetskom savezu proleterku je revoluciju trebalo zaštititi od navodnih buržujskih i kontrarevolucionarnih neprijatelja koji djeluju u državi i u inozemstvu, dok je u Trećem Reichu njemačkoj naciji i rasi prijetila opasnost od navodnog biološkog zagađenja i duhovnog propadanja. Neprijatelj je, u oba slučaja definiran kao osobito prepreden i opak, što je trebalo opravdati nemilosrdne represivne metode koje su režimi provodili u svrhu „zaštite“. ¹¹⁶ Kad bi jedna „prijetnja“ bila eliminirana uvijek se pojavljivala neka druga navodna opasnost kojoj se valjalo suprotstaviti. Umberto Eco, u eseju *Konstruiranje neprijatelja*, piše da nam neprijateljska figura služi kako bismo definirali vlastiti identitet, a u sukobu s njom, i vlastitu vrijednost. Njegova je funkcija u ideološkoj indoktrinaciji važna do te mjere da ga je nužno konstruirati ukoliko on zaista ne postoji.¹¹⁷ Lik neprijatelja nemoguće je ukloniti čak i civilizacijskim napretkom jer je potreba za njim svojstvena i mirnom čovjeku.¹¹⁸ Oznaku neprijatelja moguće je s ljudskog objekta premjestiti na neku prirodnu ili društvenu silu, poput zagađenja okoliša ili kapitalističkog izrabljivanja, koju čovjek doživljava kao prijetnju i osjeća potrebu da joj se suprotstavi.^{119*}

¹¹⁵ Jung, Karl Gustav, *O psihologiji nesvesnog...*, cit. str. 105.

* Valja, međutim, imati na umu da su arhetipovi i simboli različiti pojmovi, stoga bi bilo pogrešno koristiti ih kao sinonime.

¹¹⁶ Overy, Richard, op. cit., str. 177.

¹¹⁷ Eco, Umberto, 2013, „Konstruiranje neprijatelja“, u *Konstruiranje neprijatelja: i drugi prigodni tekstovi*, Zagreb: Mozaik knjiga., str. 10.

¹¹⁸ Ibid, str. 28.

¹¹⁹ Ibid, str. 29.

* Takav način razmišljanja, koji ističe da sve važne događaje nadziru mnogobrojni opaki urotnici uklopljeni u ogromni, no ipak vrlo suptilan, mehanizam utjecaja, usmjeren na destrukciju određenog načina života, Richard

Analogno arhetipskoj strukturi moguće je promatrati i određene jezične tvorevine, koje, u principu, spadaju u sustav simbola, ali poput mantre imaju vrlo značajan utjecaj na podsvjesnu razinu ljudske psihe. Pojedinin su ideologijama svojstveni neki tipični jezični konstrukti koji su se, kao ustaljene, prepoznatljive forme, ukorijenili u sferi kolektivno nesvjesnog. Riječi i izrazi kao *Lebensborn* ili *Sieg Heil* čak i ljude koji ne razumiju njemački jezik automatski asociraju na nacistički režim, a jednako su prepoznatljive i kratice kao *agitprop* i *gulag*, proizašle iz staljinističke diktature. *Inkvizicija* i *džihad* podsjećaju na negativne ideološke aspekte pojedinih religija, dok se, primjerice, sintagma *girl power* veže uz određenu frakciju feminističke ideologije. Riječi koje, neovisno o svom primarnom značenju, odražavaju imperativne i pripadnost određenoj ideološkoj opciji nalazimo i u suvremenom kapitalističkom društvu, samo što ih možda, zbog toga što su dio naše svakodnevice, teže uočavamo pa ih ne percipiramo kao nešto nametnuto. Tako se, primjerice, izrazi poput *must have* mogu detektirati kao odraz konzumerističke indoktrinacije.

Svaka ideologija propisuje vlastita lingvistička pravila, što je zorno prikazano u Orwellovom distopijskom romanu *1984.*, gdje Ministarstvo istine, poznato pod kraticom Minisis, nadzire protok informacija, umjetnost, obrazovanje i zabavu. Vladajuća elita sa stanovništvom komunicira na novozboru, službenom jeziku države Oceanije, koji je prepun kontradiktornih sintagmi i neologizama, kao na primjer: „Rat je mir; sloboda je ropstvo; neznanje je moć“,¹²⁰ koji uvelike doprinose transformaciji ljudi u atomizirane, pasivne pojedince, uvjereni da je svaki pokušaj otpora uzaludan pa im se lakše pretvarati da prihvaćaju istinitost besmislenih informacija koje su im prezentirane.

Staljinistička je ideologija na formiranje javnog mnijenja pokušala utjecati cenzurom pa je, u skladu s time, diktator izdao naredbu da, u duhu socijalističkog realizma, službenog režimskog umjetničkog pravca, sve knjige moraju biti očišćene od vulgarizama, opisa spolnog općenja i svetogrđa, jer je promoviranje čednosti bilo u skladu s općom politikom „kultiviranja“ koja se provodila u Sovjetskom Savezu tridesetih godina. Tako je, primjerice, riječ „šljuha“, što znači „kurva“, prvo okrnjena i svedena samo na „š...“, da bi četrdesetih godina bila potpuno izbačena iz javnog prostora.¹²¹ Primjeri poput ovog dokazuju da je podsvjesno djelovanje riječi toliko moćno, da potencijalno može ugroziti i same temelje neke ideologije.

Hofstadter definira kao – paranoidni stil. (Melley, Timothy, 2002, „Kultura paranoje“, *Tvrđa*, br. 1-2., str. 59., 60.)

¹²⁰ Orwell, George, 2007, *1984.*, Zagreb: Alfa, str. 7., 8.

¹²¹ Overy, Richard, op. cit., str. 369.

Arhetipska vrijednost, u istom se kontekstu, također pripisuje osobnim imenima i raznim nazivima poput titula te političkih ili vojnih funkcija. Može se primijetiti da su najveći diktatori iz prošlog stoljeća u javnosti predstavljani uglavnom kao „vođe“ (Führer; Duce) ili nekim upečatljivim nadimkom koji im je atribuirao nadnaravna svojstva (Staljin – *rus.*: čelični čovjek) jer je nadimak, odnosno titula, doprinosila stvaranju aure mističnosti oko pojedine vladajuće figure. Korijeni tog fenomena također sežu u dubine kolektivno nesvjesnog. Jung navodi da je svaki pogled na svijet, u biti, samo ime kojim se nazivaju određene stvari te da je pogrešno takve apstrakcije smatrati apsolutnom istinom samih stvari jer jedino primitivni duh vjeruje u „prava imena“. U bajci se patuljak Rumpelstilhen rasprši u komadiće kad se otkrije njegovo pravo ime¹²² pa se tako i pojedinci na „važnim“ funkcijama skrivaju iza titula, činova i nadimaka kako bi se uzdigli iznad banalnosti svakodnevice i lažno si pripisali veću vrijednost u odnosu na „obične ljude“.

U borbi s nesvjesnim postiže se transformacija koju Jung naziva transcendentnom funkcijom.¹²³ Ona podrazumijeva razvoj usmjeren prema zauzimanju novog stava. Da bismo jasnije shvatili transcendentnu funkciju, možemo se poslužiti primjerom herojskog mita u kojem junak započinje borbu s nemani, inkarnacijom nesvjesnog sadržaja, na obali neke vode. Neman tijekom borbe proguta junaka i zajedno s njim pliva na Istok, prema izlasku sunca. Junak joj, zatim, odsijeca važan dio utrobe, poput primjerice srca, koji je nužan da bi se neman održala na životu. Taj dio utrobe simbolizira dragocjenu energiju pomoću koje se aktivira nesvjesno. Nakon što usmrti neman, junak iz njezine utrobe izlazi na kopno kao ponovno rođen nakon takozvanog noćnog putovanja morem, koje predstavlja transcendentnu funkciju. Na taj se način iznova uspostavlja prethodno normalno stanje, što je omogućeno gubitkom dominantne pozicije nesvjesnog kojemu je oduzeta energija.¹²⁴ Transcendentna funkcija proizlazi iz spajanja svjesnih i nesvjesnih sadržaja. Ona omogućuje da se, bez gubitka nesvjesne komponente, napusti jedan stav i zauzme novi.¹²⁵

U određenoj se mjeri može uočiti analogija između arhetipa noćnog putovanja morem i strukture ideološkog principa. John Schwarzmantel navodi kritiku, ideal i sredstvo djelovanja kao osnovne komponente svake ideologije. Funkcije ovih triju elemenata najbolje se mogu ilustrirati upravo na primjeru političkih ideologija. Isticanjem slabosti i nedostataka vladajućeg sustava te negativnih posljedica njegovog djelovanja na cjelokupno stanovništvo,

¹²² Jung, Karl Gustav, *Duh i život...*, cit. str. 73.

¹²³ Jung, Karl Gustav, *O psihologiji nesvesnog...*, cit. str. 239.

¹²⁴ *Ibid.*, str. 106.

¹²⁵ Jung, Karl Gustav, *Dinamika nesvesnog...*, cit. str. 150.

političke ideologije svoju kritiku usmjeravaju na postojeće društveno uređenje. Toj slici nesavršeno organiziranog društva suprotstavlja se ideal u obliku vizije savršenog, dobrog društva, čija je uspostava krajnji cilj svake političke ideologije. Da bi se realizirao prijelaz iz loše organiziranog u idealno društvo, ideologija uspostavlja razne organizacije i poseže za sredstvima koja djeluju u svrhu postizanja željenog ideala.¹²⁶ Kritika postojećeg stanja može se promatrati analogno sukobu s nemani, dok ideal može predstavljati ponovno rođenje, odnosno izlazak na površinu nakon noćnog putovanja morem. Između početne i krajnje točke ideološkog ciklusa djeluju sredstva za postizanje određenog cilja, poput primjerice propagande, koja, za razliku od transcendentne funkcije opisane u mitu, ne oduzima energiju nesusvjesnom, već upravo utjecajem na nesusvjesnu razinu nastoji učiniti manipulaciju učinkovitom.

Krajnja svrha transcendentne funkcije je uspostava, prvobitno zamišljene, cjelovite ličnosti. Jung je proces koji vodi k tome cilju nazvao individuacijskim procesom.¹²⁷ Individuacija je, dakle, psihološki razvojni proces koji omogućuje čovjeku da postane pojedinačno biće. Ako individualnost podrazumijeva najintimniju i neusporedivu jedinstvenost neke osobe, individuacija bi značila postati vlastito *Sebstvo* te bi se mogla prevesti kao „samoispunjenje“ ili „samoostvarenje“.¹²⁸ Individuacija implicira cjelovitu realizaciju kolektivnih opredjeljenja pojedinca, budući da svojstva individue imaju veću vjerojatnost socijalnog uspjeha ako se u dovoljnoj mjeri uzmu u obzir, nego kada se potiskuju i zapostavljaju. Individuacija kao psihološki proces ispunjava data individualna opredjeljenja te čovjeka formira u tog određenog pojedinca kakav on već jest. Smisao individuacijskog procesa je oslobođenje *Sebstva* od pogrešne maske persone i moćnih sugestija arhetipskih predodžbi.¹²⁹

IDEOLOŠKE IMPLIKACIJE MITA

Prema Lewisu S. Feueru, ideološki su svjetonazori izgrađeni od tri stalna elementa: postojane mitološke strukture, promjenjivog skupa ideoloških uvjerenja te povijesno određene usmjerenosti na neke društvene grupe.¹³⁰

¹²⁶ Schwarzmantel, John, op. cit., str. 10.

¹²⁷ Jung, Karl Gustav, *O psihologiji nesvesnog...*, cit. str. 118.

¹²⁸ Ibid, str. 189.

¹²⁹ Jung, Karl Gustav, *O psihologiji nesvesnog...*, cit. str. 190.

¹³⁰ Kalanj, Rade, op. cit., str. 16.

Mit se može shvatiti kao određeni oblik narativnog arhetipa te kao takav pripada domeni kolektivno nesvjesnog, zbog čega ima trajnu vrijednost te za čovjeka predstavlja jedan od načina otkrivanja vlastitog totaliteta.¹³¹

Jungov interes za mitologiju, bajke i legende proizlazi iz toga što se u njima nalaze psihičke dominante u vidu tipičnih motiva, figura i situacija, koje su prisutne i u suvremenoj kulturnoj i znanstvenoj djelatnosti.¹³²

Prirodnom je ciklusu svojstveno kretanje koje se periodički ponavlja. Kako bi se uskladio s prirodnim ciklusom, čovjek poseže za obredom kojime obilježava svaki važni događaj u životu.¹³³ Svakodnevnom sunčevom kretanju, izmjeni godišnjih doba i prirodnom ciklusu ljudskog života inherentan je jedinstven obrazac značenja. Mit, prema tom obrascu, gradi priču oko središnje figure koja se djelomično odlikuje karakteristikama vegetativne plodnosti, sunca i boga, a ujedno može predstavljati i arhetipskog čovjeka. Sam mit sadrži formativnu snagu koja ritualu atribuiraju vrijednost arhetipa.¹³⁴ Prema tome bi se moglo zaključiti da je mit verbalno oponašanje obreda.¹³⁵

Northrop Frye smatra da je svakom ljudskom društvu svojstvena određena forma verbalne kulture, u okviru koje važno mjesto pripada fikciji, odnosno priči. Veliku važnost za društvenu zajednicu predstavljaju priče čijim se posredstvom objašnjavaju državni zakoni, društvene strukture, religija ili povijest nekog naroda. One se nazivaju mitovima i zauzimaju središnje mjesto u verbalnoj kulturi, dok drugu skupinu priča, koju se često neopravdano smatra manje značajnom, čine narodne priče i legende. Priče iz ove, periferne, skupine nemaju konstitutivnu važnost za zajednicu, već im je izvorna svrha razonoda.¹³⁶

Međusobno povezani mitovi formiraju mitologiju, pripovjednu cjelinu koja obuhvaća sve bitne religijske i povijesne spoznaje važne za neku društvenu zajednicu. Mit je zadužen da, specifičnim mitskim jezikom objasni porijeklo i prirodu kulture u koju je usađen te na taj način zajedničke aluzije prenosi u naslijeđe. Narodna priča je, s druge strane, jednostavan i lako pamtljiv književni izraz. Za razliku od mita, narodne se priče ne povezuju u veće cjeline i nisu izvorno vezane za jedinstveno kulturno područje, već se šire svijetom nesputane jezičnim

¹³¹ Jerotić, Vladeta, 1990, „Predgovor“, u *Dinamika nesvesnog*, Novi Sad: Matica srpska., str. 39.

¹³² Vljaković, Stevan, 1990, „Pristup delu Karla Gustava Junga“, u *Dinamika nesvesnog*, Novi Sad: Matica srpska., str. 51.

¹³³ Fraj, Nortrop, 1991, *Mit i struktura*, Sarajevo: Svjetlost., str. 28.

¹³⁴ Ibid, str. 29.

¹³⁵ Ibid, str. 82.

¹³⁶ Ibid, str. 182., 183.

barijerama. Međutim, s razvojem književnosti, narodne priče postaju sastavnim dijelom određene kulturne sredine te i one, poput mita, stvaraju kolektivno nasljeđe aluzija.¹³⁷

Mitologija gubi autoritet u određenoj zajednici svaki put kad kulturu kojoj je svojstvena zamijeni neka druga kultura. Tako je antička mitologija u razdoblju kršćanstva izgubila svoju izvornu važnost te je svedena samo na svjetovnu književnost. U današnje vrijeme jednaka sudbina, u sve većoj mjeri, dostiže i biblijsku mitologiju.¹³⁸ Snaga autoriteta kojim djeluje na pripadnike neke zajednice, glavna je odlika mita, dok njegova istinitost ima sasvim sporednu važnost. Društvu je važnije spriječiti svaku sumnju u mit, nego dokazati njegovu istinitost.¹³⁹

Gilbert Durand definira mit kao dinamički sustav simbola, arhetipova i obrazaca koji predstavlja potencijal da se, pod određenim utjecajem, preoblikuje u pripovijest.¹⁴⁰ Toj je definiciji blizak i Aristotelov pojam „mitos“ koji se približno može prevesti kao „sklop događaja“, odnosno „zaplet“.¹⁴¹

Mit ima važnu ulogu u formiranju individualnog i kolektivnog identiteta. Nužnost mita dokazuje i fenomen prijenosa „svetog“ iz vjerske u političku sferu. Predodžba političke religije povezana je s idejom mitološkog potencijala sadržanog u ideologijama. Svjetovne religije su, prema Raymondu Aronu, doktrine koje u svijesti modernih ljudi nastupaju kao zamjena za izgublenu vjeru. Socijalizam je, primjerice, ujedno religija i antireligija jer ljudima donosi jednu vrstu religijske nade. Pojam svjetovne religije u današnje se vrijeme odnosi na rasprostranjenost religijskog i okultnog u modernoj kulturi koja obuhvaća široko područje od politike, znanosti i obrazovanja do filma, glazbe i umjetnosti u širem smislu.¹⁴²

Na izgradnju individualnog identiteta utječu različiti aspekti stvarnosti koja okružuje pojedinca. Formira se postupno u interakciji individue s okolnim svijetom. Višedimenzionalni karakter identiteta obuhvaća klasne, etničke, rodne, spolne, vjerske, profesionalne i dobne odrednice.¹⁴³ Niz pripovijesti povezanih u stabilnu priču služi kao temelj za konstrukciju identiteta. Mitski elementi posebno potiču stvaranje pojedine utemeljiteljske pripovijesti. Određeni oblik ljudske zajednice, kao što je primjerice nacija, predstavlja kolektivni subjekt

¹³⁷ Fraj, Nortrop, op. cit., str. 185.

¹³⁸ Ibid, str. 189.

¹³⁹ Ibid, str. 192.

¹⁴⁰ Sirronneau, Jean-Pierre, 2012, „Postoji li degolovski mit?“, u *Politički mitovi*, Zagreb: TIM press., str. 98.

¹⁴¹ Fraj, Nortrop, op. cit., str. 82.

¹⁴² Xiberras, Martine, 2012, „Politička mitologija i kolektivne identifikacije“, u *Politički mitovi*, Zagreb: TIM press., str. 13.

¹⁴³ Ibid, str. 16.

koji u pojedinoj pripovijesti razrađuje kolektivni identitet. Nacija ne može izgraditi identitet na samo jednom izvanrednom događaju ili jednoj velikoj ličnosti, već ga razvija pod utjecajem cijelog niza utemeljiteljskih mitova i mitologiziranih povijesnih događaja.¹⁴⁴

Moderna nacija ujedinjuje različite etničke, socijalne i jezične skupine u jednu političku zajednicu koja se služi utemeljiteljskim mitovima kako bi objasnila svoje porijeklo. Gradeći na taj način individualni i kolektivni identitet, različite, ponekad i kontradiktorne, pripovijesti postupno se spajaju u cjelinu i tvore ujednačenu svijest o pripadnosti. Jean-Pierre Sironneau na primjeru jakobinske diktature, uspostavljene kao posljedica Francuske revolucije, prikazuje mitski potencijal političke ideologije i ulogu koja joj pripada u kolektivnoj identifikaciji.¹⁴⁵ Profane pojmove, kao što su Domovina, Sloboda i Razum, jakobinci i filozofija prosvjetiteljstva transformiraju u svete i univerzalne vrijednosti te ih kao takve, pod utjecajem kolektivne euforije, nastale uslijed revolucionarnih događanja, prihvaća i narod.¹⁴⁶ Povijesne činjenice vezane za Francusku revoluciju pretvaraju se u neku vrstu mita o porijeklu kojim se objašnjava uspostava republike i vrijednosti koje su joj inherentne.¹⁴⁷

Kad je u pitanju određena povijesna ličnost, može se govoriti o mitu samo ako je razrađena neka, makar i slabo razvijena, pripovijest vezana za djela te osobe. Pritom treba paziti da se termini „mit“ i „karizma“ ne koriste kao sinonimi jer je riječ o dva različita pojma.¹⁴⁸ Riječ „karizma“ teološkog je porijekla i potječe od grčke riječi „charis“ što znači „milost“. U prvobitnom značenju pojam se odnosio na izuzetan dar koji se pripisivao pojedinim pripadnicima prvih kršćanskih zajednica, a Max Weber ga uvodi u sociologiju kako bi njime označio izuzetnost osobe obdarene natprirodnim silama ili karakteristikama koje su običnim smrtnicima nedostižne. Ta osoba djeluje kao da je Božji poslanik te se, stoga, smatra uzorom i vođom.¹⁴⁹ Paul Veyne razlikuje tri tipa karizme. Prvi tip, *karizma kralja*, vezan je za političku funkciju više nego za osobu, a odnosi se na vladara za kojeg se smatra da svoj položaj uživa zahvaljujući Božjoj milosti, što među podanicima pobuđuje osjećaje ljubavi i poštovanja. Drugi Veyneov tip, *karizma heroja-spasitelja*, veže se za izvedene herojske pothvate koji potiču odanost i divljenje sljedbenika. Herojem spasiteljem može se smatrati, primjerice, rimski car Oktavijan August nakon osvajanja Aleksandrije. Posljednji tip je *karizma leadershipa*, koja se odnosi na osobu koju se smatra predstavnikom grupe i kojoj

¹⁴⁴ Xiberras, Martine, op. cit., str. 17.

¹⁴⁵ Ibid, str. 18.

¹⁴⁶ Ibid, str. 19.

¹⁴⁷ Ibid, str. 22.

¹⁴⁸ Sironneau, Jean-Pierre, op. cit., str. 98.

¹⁴⁹ Ibid, str. 99.

grupa prepušta najveću odgovornost. Ovaj tip karizme pripisuje se povijesnim mesijanskim vođama i modernim političkim liderima poput Hitlera i Lenjina. Karizma, međutim, ne može stvoriti, već može samo afirmirati mitski aspekt neke političke ličnosti, no da bi se moglo govoriti o mitu u pravom smislu riječi, ta specifična ličnost morala bi postati podloga za razradu neke priče.¹⁵⁰

Analizirajući mitologizaciju ličnosti Charlesa De Gaullea, Raoul Girardet ističe lik „spasitelja“ kao ključnu sastavnicu političkih mitologija te smatra da se život generala De Gaullea može predočiti pomoću četiri modela koji predstavljaju neku vrstu arhetipova. Prvi je model *velikana koji se povukao*, ali ga se poziva kad zaprijeti neka opasnost, što se može povezati s De Gaulleom u doba Alžirskog rata 1958. godine. Drugom modelu, *osvajачa* kojeg karakterizira hrabrost, odlučnost i brzina, odgovaraju postupci generala De Gaullea tijekom Drugog svjetskog rata. Slijedi, zatim, model *mudrog zakonodavca* koji donosi nova pravila zajednici, čemu je analogna predodžba De Gaullea 1958. godine kao utemeljitelja jedne nove republike. Kao posljednji se navodi model *proroka*, odnosno čovjeka sposobnog da povede svoj narod prema budućnosti jer je prije svih drugih imao jasan uvid u određene činjenice, što također odgovara De Gaulleovom djelovanju tijekom Drugog svjetskog rata, kada je spoznao da je okupacija Francuske u lipnju 1940. godine samo jedna izgubljena bitka te da je ishod rata i dalje neizvjestan.¹⁵¹

De Gaulle se pojavio kao ličnost koja je uspjela okupiti razjedinjene pripadnike francuske nacije neovisno o njihovoj različitoj klasnoj, religijskoj i ideološkoj pripadnosti. Kao vođa francuskog pokreta otpora u Drugom svjetskom ratu ili kao spasitelj nacionalnog jedinstva kad je Francuska bila na rubu građanskog rata, pokazao se kao osoba koja se vrlo dobro snalazi u kriznim situacijama.¹⁵² U francuskoj je vojsci pronašao vrijednosti kao što su, primjerice, hrabrost u borbi i spremnost braniti slabijeg, koje proizlaze iz etike viteštva.¹⁵³ Na temelju navedenih činjenica formiraju se mitski elementi koji se svode na figure otkupitelja, čovjeka oluje i viteza. Girardetovi modeli zajedno s mitskim elementima sudjeluju u izgradnji „degolovskog mita“, čime se oko generalove ličnosti stvara aura koja ima snažan utjecaj na široke slojeve francuskog stanovništva sve do današnjeg doba.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Sirronneau, Jean-Pierre, op. cit., str. 100.

¹⁵¹ Ibid, str. 101.

¹⁵² Ibid, str. 104.

¹⁵³ Ibid, str. 105.

¹⁵⁴ Ibid, str. 101.

Sofoklova tragedija *Antigona* inkarnacija je političkog mita o slobodi i uvažavanju vječnih božanskih zakona.¹⁵⁵ U kriznim razdobljima, kada moralne vrijednosti postaju narušene, čovjek osjeća posebnu potrebu za uzorima,¹⁵⁶ a naslovna junakinja ovog dramskog djela prototip je idealnog, moralnog građanina, čiji bi primjer valjalo slijediti. To je jedan od glavnih faktora koji ovaj antički tekst i u današnje vrijeme čini aktualnim.

Antigona ne pokušava izbjeći kaznu, već je pokorno prihvaća jer ona ne sumnja u ispravnost državnih zakona niti ih nastoji ukinuti, nego ih želi nadopuniti božanskim, vječnim, moralnim zakonima. Upravo je ta interakcija između pisanog i nepisanog zakona ključna za izgradnju polisa.¹⁵⁷ Antigona dovodi u pitanje ispraznost moći i tiraniju te se suprotstavlja isključivom poimanju pravde iz vizure jedne određene političke opcije.¹⁵⁸ Ona nije čovjek mase, već racionalna individua koja se suprotstavlja samovolji jednog vladara.

Iako je neuglednost heroja, zapravo, arhetipska predodžba, ona je nužno uklopljena u neku narativnu strukturu. U mitovima, bajkama i narodnim pričama često se javlja odbačen i prezren lik koji, na prvi pogled, nema nikakve šanse za uspjeh. Njemu, međutim, polazi za rukom izvršiti neki, naizgled nerješiv, zadatak ili savladati neku nepremostivu prepreku, što ga, u konačnici, transformira u heroja.¹⁵⁹ Hitlerova i Staljinova biografija konstruirana je prema sličnom obrascu. Oba diktatora u mladosti su smatrana marginalnim pojavama i na njihove se sposobnosti nije ozbiljno računalo.

Pojedine bajke i narodne priče nastale u sovjetskoj Rusiji tridesetih godina odražavale su kult Staljinove ličnosti te su, u skladu s time, gradile lik diktatora prema prototipu arhetipa neuglednosti heroja. Narodna pripovijetka *Staljin i Istina* donosi priču o mladom Staljinu kojeg je car prognao u tundru zbog njegovog prijateljstva s Istinom. U progonstvu se Staljin pretvara u pravog heroja koji vodi narod u bolju budućnost bez cara.¹⁶⁰

U ruskoj narodnoj mitologiji važno je mjesto zauzimala predodžba junaka otkupitelja, koji oslobađa narod iz okova okrutnog carizma. Ta je otkupiteljska figura bila prisutna u kolektivnoj svijesti svih društvenih slojeva pa se manifestirala u liku „bijelog cara“ kojeg su seljaci čekali da ih izbavi iz siromaštva i da pravedno raspodjeli zemlju, dok su intelektualci revolucionarne težnje povezali s kršćanskim predajama. U tom je duhu pjesnik Aleksandar

¹⁵⁵ Mouchtouris, Antigone, 2012, „Uloga Antigone u konstruiranju polisa kod Sofokla“, u *Politički mitovi*, Zagreb: TIM press., str. 27.

¹⁵⁶ Mouchtouris, Antigone, op. cit., str. 28.

¹⁵⁷ Ibid, str. 38.

¹⁵⁸ Ibid, str. 40.

¹⁵⁹ Vlajković, Stevan, op. cit. str. 51.

¹⁶⁰ Overy, Richard, op. cit., str. 122.

Aleksandrovič Blok o skupini revolucionara, 1918. godine, napisao spjev *Dvanaestorica*, u kojem priziva novozavjetne apostole.¹⁶¹ Simbolički svijet Oktobarske revolucije pod snažnim je utjecajem religijske prošlosti ruskog naroda pa se, u skladu s tim, građanski rat promatrao kao sraz dobrih i zlih sila, odnosno revolucionarnih svetaca i kontrarevolucionarnih demona.¹⁶²

Mit o povratku heroja javlja se u funkciji podržavanja ideje da neka pustolovina nije konačno završena junakovom smrću ili odlaskom jer je moguć njegov novi dolazak bilo u vidu ponovnog rođenja, reinkarnacije ili uskrsnuća. Takva ideja o povratku nadnaravnog bića formirala se u primitivnim društvenim zajednicama, najvjerojatnije kao rezultat promatranja cikličkog kretanja Sunca, s kojim se figura heroja ili božanstva vrlo često poistovjećuje.¹⁶³

Moguće je istaknuti dva bitna psihološka motiva koji objašnjavaju zašto ljudi, u određenim situacijama, pribjegavaju mitu o povratku heroja. Prvi razlog leži u mogućnosti da se, uz pomoć mita, kompenzira osjećaj nekog, teško prihvatljivog, gubitka, stoga pojedinci, kako bi savladali tjeskobu, negiraju nečiju smrt. Drugi se razlog nalazi u činjenici da mit o povratku heroja ima sposobnost generirati snažan osjećaj nekog iščekivanja ili nade u određenu društvenu promjenu, što se može odnositi, primjerice, na pobjedu u nekom presudnom sukobu, na izlazak iz krize ili na ponovnu uspostavu određenog političkog režima.¹⁶⁴

U drevnim mitologijama nailazimo na motiv ponovnog rođenja solarnog božanstva pa tako, primjerice, staroegipatska mitologija donosi priču o bogu Ra koji se, nakon noćnog nestanka u carstvu mrtvih, ujutro ponovno pojavljuje u formi boga-skarabeja Kheprija, kukca čiji se životni ciklus, larva-nimfa-odrastao oblik, tumači kao metafora ponovnog rođenja. U germanskoj i nordijskoj mitologiji nalazimo priču o Balderu, bogu sunca, svjetlosti i dobra, kojeg ubijaju zle sile, no on će se ponovno pojaviti za vrijeme Ragnaröka, kaosa koji označava kraj svijeta, nakon kojeg će nastupiti novo, zlatno doba.¹⁶⁵

Priča o starozavjetnom proroku Iliji jedan je od prvih primjera vjere u nadnaravni ponovni dolazak jednog ljudskog bića. Nakon ustanka protiv kralja i svećenika, koji su odbacili Jahvea i posvetili se štovanju poganskog božanstva, Ilija je, prema predaji, na

¹⁶¹ Overy, Richard, op. cit., str. 105.

¹⁶² Ibid, str. 107.

¹⁶³ Renard, Jean-Bruno, 2012, „Mit o povratku heroja: od nadnaravnih legendi do glasina o njegovom životu“, u *Politički mitovi*, Zagreb: TIM press., str. 109.

¹⁶⁴ Ibid, str. 110.

¹⁶⁵ Ibid, str. 111.

vatrenim kolima uznesen na nebo. To, međutim, ne podrazumijeva njegovu smrt, već transformaciju u besmrtnu figuru pa se, u kasnijim biblijskim proročanstvima, najavljuje i njegov povratak na zemlju.¹⁶⁶

Kršćansko srednjovjekovlje razdoblje je sekularizacije motiva povratka heroja, stoga likovi koji ispunjavaju tu arhetipsku predodžbu više nisu neke božanske ili polubožanske figure, već njihovo mjesto preuzimaju kraljevi i ratnici oko čijeg se herojskog života konstruiraju legende. Junaci tih srednjovjekovnih priča ne umiru, nego na nekom skrovitom mjestu spavaju čarobnim snom pa se iščekuje dan kada će se probuditi i vratiti da spase svoj narod.¹⁶⁷ U tom duhu nastaje „karolinški ciklus“, koji obuhvaća junačke epove o liku Karla Velikog, te „arturski ciklus“ junačkih epova o kralju Arturu i vitezovima Okruglog stola.¹⁶⁸

Za vrijeme Prvog križarskog rata, krajem jedanaestog stoljeća, u kolektivnu je svijest prizvana herojska uloga Karla Velikog u borbi protiv arapskih osvajača, pa je na temelju te povijesne činjenice nastala legenda o caru koji nije mrtav, već u tajnoj pećini spava nadnaravnim snom i spreman je probuditi se kako bi spasio kršćanski Zapad od prijeteće opasnosti.¹⁶⁹

U ciklusu epova o kralju Arturu keltska poganska tradicija (vile, čarobnice) i kršćanske legende (sveti Graal) spajaju se u društvu koje se temelji na viteškim vrijednostima (Okrugli stol). Legenda o kralju Arturu govori da kralj nije ubijen, već samo ranjen u borbi pa je, nakon što su ga vračevi izliječili, utonuo u nadnaravni san na otoku Avalon, odakle će se vratiti i ponovno uspostaviti jedinstvo u keltskom društvu.¹⁷⁰

Pojedine arhetipske slike pokazuju tendenciju cikličkog pojavljivanja i nestajanja što se, najvjerojatnije, odvija u skladu s duhovnim potrebama čovječanstva.¹⁷¹

Krist se od samih početaka kršćanske tradicije povezivao sa simbolom ribe pa je, prema tome, pojava kršćanstva označila početak doba Ribe, koje je obilježeno snažno naglašenim dualizmom između dobra i zla, svjetla i tame. Oko kraja prvog milenija čovječanstvo je očekivalo dolazak Antikrista, koji je predstavljao drugu ribu u astrološkom

¹⁶⁶ Renard, Jean-Bruno, op. cit., str. 111.

¹⁶⁷ Ibid, str. 113.

¹⁶⁸ Ibid, str. 114., 115.

¹⁶⁹ Ibid, str. 114.

¹⁷⁰ Ibid, str. 115.

¹⁷¹ Franz, M.-L. von, 1994, „Antichrist or Merlin: A Problem Inherited from the Middle Ages“, u *Archetypal Dimensions of the Psyche*, Boston & London: Shambhala., str. 23.

znaku, a to se, u psihološkom smislu, može definirati kao enantiodromia, odnosno kretanje u suprotnom smjeru, što označava potpuni preokret kolektivno dominantnih vrijednosti.¹⁷²

Iz perspektive kršćanske filozofije zlo je tumačeno kao odsutnost dobra (*privatio boni*), a ne kao autonomni element kojemu je dobro suprotstavljeno.¹⁷³ Jung, nasuprot tome, dobro i zlo doživljava kao jednako vrijedne entitete, koji u nesvjesnoj sferi koegzistiraju na ravnopravnoj razini. Promatrano kroz prizmu psihoanalize, Krist utjelovljuje samo jednu polovicu arhetipa *Sebstva*, dok Antikrist predstavlja onaj drugi dio, koji kršćanstvo potiskuje, prema čemu se može zaključiti da se figura Antikrista javlja kao Sjenka kršćanstva.¹⁷⁴ Ta je figura tijekom povijesti opetovano projicirana na pojedince, poput primjerice Nerona ili Henrika IV., te na određene društvene skupine, kao što su Huni, Židovi ili heretici, što upućuje na činjenicu da je Antikrist predstavljao oznaku kojom je kršćanstvo stigmatiziralo one koje je, iz nekog razloga, smatralo nepodobnima.¹⁷⁵

Kršćansko učenje razdvaja dobro i zlo (odsutnost dobra), u dvije psihičke suprotnosti, no u snovima i fantazijama modernog čovjeka javljaju se simboli cjelovitosti, koje nesvjesno proizvodi kako bi se izliječila ta disocijacija koja razara njegovu psihu. Ti se simboli mogu manifestirati kao mandala, kružni simbol cjelovite ličnosti, ili kao arhetipska slika mudrog starca, koja odgovara liku Merlina iz srednjovjekovnog arturskog ciklusa¹⁷⁶, koji je trebao biti rođen kao Antikrist, no krepost njegove majke spriječila je djelovanje zlih sila pa se razvio u čarobnjaka ambivalentnih karakteristika. Kao inkarnacija simbiotičke povezanosti psihičkih sila, koje kršćanstvo smatra nespojivima, Merlin, poput Antikrista, u kontekstu kršćanskog nauka, također može biti označen kao potisnuti element, koji se, posljedično, manifestira u vidu arhetipa Sjenke, no za jungovsku psihologiju Merlin, koji je istovremeno definiran kao dobar i zao, smrtan i besmrtan, dobronamjerni prevarant, predstavlja cjelovitog čovjeka u kojem se sjedinjuju sve suprotnosti, a takva se figura interpretira kao simbol kompletno izgrađenog *Sebstva*.¹⁷⁷

¹⁷² Franz, M.-L. von, op. cit., str. 24.

¹⁷³ Cunningham, Adrian, 1981, „Victor White and C. G. Jung: the fateful encounter of the White Raven and the Gnostic“, u *New Blackfriars*, Vol. 62, No. 733/734 (July/August 1981), pp. 320-334., str. 320.

¹⁷⁴ Ibid, str. 329.

¹⁷⁵ Franz, M.-L. von, op. cit., str. 25.

¹⁷⁶ Ibid, str 24,

¹⁷⁷ Ibid, str. 26.

ZAKLJUČAK

Različite se ideologije, u kontekstu jungovske psihoanalize, sukladno Jungovoj interpretaciji dobra i zla, mogu promatrati kao jednako vrijedni entiteti, čiju je, slično koncipiranu, strukturu moguće arhetipski predočiti. U osnovi svake ideologije prisutna je binarna opreka, koja, s jedne strane, uključuje vođe, skupine ideologa ili određene interesne sfere koje generiraju ideje, dok su nasuprot njima postavljeni pojedinci, grupe ili mase ljudi, kojima se, pomoću tih istih ideja nastoji manipulirati.

Karakteristike introvertnog tipa ličnosti, prvenstveno suzdržanost i usmjerenost na vlastiti unutarnji svijet, mogu se pripisati, ne samo vođama, odnosno ideolozima, već i racionalnim pojedincima koji imaju izgrađen visok stupanj osobne autonomije, zbog čega u njihovoj svijesti ideološka propaganda ne nailazi na plodno tlo. Obilježja ekstravertnog tipa ličnosti svojstvena su, s druge strane, čovjeku mase, koji nekritički prihvaća nametnuti ideološki sadržaj kao dio vlastitog nestabilnog svjetonazora.

Ideološka propaganda indoktrinaciju provodi služeći se raznim oblicima umjetnosti: od slikarstva i kiparstva do književnosti, kazališta i filma, izbjegavajući, pritom, apstrakciju i hermetičnost umjetničkog izraza, ne bi li se ograničio intelektualni razvoj pojedinaca, čije bi djelovanje bilo poželjno zadržati u okvirima predvidljivog. Eventualno potenciranje misaonog napora moglo bi, međutim, imati suprotan učinak, ukoliko bi potaknulo ljude da se pitaju postoji li nešto onkraj stvarnosti koja im je prezentirana.

Mit je važan čimbenik konstrukcije identiteta, stoga ideološka propaganda, u svrhu formiranja poželjnog javnog mnijenja, često pribjegava mitologizaciji stvarnosti, što, zbog činjenice da mitologiju čine razni arhetipski obrasci, uvelike utječe na primitivni duh mase. Kako bi se sadašnjost interpretirala sukladno ideološkim tendencijama i postavili se određeni zahtjevi članovima neke društvene zajednice, nerijetko se pomoću mitova nastoji fabricirati prošlost, pogotovo ako se odnosi na porijeklo čitavog naroda ili, pak, pojedine ličnosti, to jest, stvarne povijesne osobe kojoj se pripisuju nadnaravna svojstva, čime se običan smrtnik pretvara u mitsku figuru, a odnos mase prema njemu poprima obilježja idolatrije. Masa je po prirodi inertna, stoga joj je takva figura potrebna kao kohezivni faktor koji će, ujedno, potaknuti i usmjeriti njezino djelovanje.

Ideje same po sebi predstavljaju transcendentalne misaone forme, koje, kao takve, nemaju moralnu težinu, no njihova praktična primjena, koja često odstupa od izvornog smisla, može imati negativne implikacije. Ideologije određenih političkih i religijskih sustava, koje se

na društvenom polju percipiraju kao najutjecajnije i najrasprostranjenije, u nastojanju da privuku što veći broj sljedbenika često ističu ideje slobode, pravednosti i ravnopravnosti kao svoje ultimativne težnje. Međutim, stvarni cilj tih interesnih skupina u pravilu je uspostava kontrole, stoga različite ideološke prakse, u svom ekstremnom obliku, nerijetko slične jedna drugoj, a ukoliko dosljedno provode politiku isključivosti i netrpeljivosti prema različitim te poništavaju vrijednost običnog čovjeka, svodeći ga na beznačajnu, zamjenjivu kariku unutar sustava, mogle bi se svesti pod zajednički nazivnik fašizma, neovisno o svojoj originalnoj formi i ideološkom predznaku.

Ideologije se, u teoriji, mogu tumačiti kao ravnopravni misaoni konstrukti, no individualna ljudska svijest gotovo ih nikada ne percipira kao moralno neutralne pojave jer, u većini slučajeva, potiču neku emocionalnu reakciju, koja rezultira zauzimanjem određenog, pozitivnog ili negativnog, stava prema prezentiranom ideološkom sadržaju. Pojedinaac se može u potpunosti poistovjetiti sa svojom personom, odnosno društvenom ulogom, koja mu je u okviru ideološkog sustava dodijeljena, no time se gube prava obilježja njegove ličnosti. Samoizolacija i apsolutno odbacivanje svih dominantnih društvenih vrijednosti, predstavljaju drugu krajnost, pogubnu za individualni identitet.

Marx definira modernitet kao permanentnu revoluciju¹⁷⁸, a sama revolucija podrazumijeva otvorenost društva prema novim mogućnostima.¹⁷⁹ Svijet je, ne samo u doba moderniteta, već od samih početaka civilizacije, funkcionirao prema maniheističkom principu borbe dviju suprotstavljenih sila, odnosno oprečnih ideoloških pozicija, što je oduvijek uvjetovalo konstantno kretanje i neprekidnu promjenu okolnosti unutar određene društvene zajednice. Društvo lišeno ideoloških sukoba bilo bi statično, utopijsko i, u realnom svijetu, neodrživo, stoga je sukob takve vrste, u određenoj mjeri, potreban kao jamstvo socijalne dinamike, što ne mora nužno imati destruktivne posljedice, već može dovesti i do određenog napretka. Ideologija je, prema tome, neophodna, beskonačna i neuništiva te, poput energije, ne može u potpunosti nestati, već može samo mijenjati vlastite pojavne oblike. Pojedinaac je, dakle, neprestano suočen s novim idejama, koje su generirane iz nama gotovo uvijek nepoznatog središta, a te je ideje potrebno konstantno procjenjivati i prema njima zauzimati nekakav stav. Njemačka riječ „Weltanschauung“ obuhvaća razne vrste zauzetih stavova prema svijetu (idealistički, realistički, religiozni, praktični, estetski itd.), a blisko je povezana i s pojmom „Einstellung“, koji označava proces zauzimanja stava. Stav se može definirati kao

¹⁷⁸ Moretti, Franco, 1999, *Il romanzo di formazione*, Torino: Einaudi., str. 6.

¹⁷⁹ Ibid, str. 26.

psihološki termin koji se odnosi na psihičke sadržaje usmjerene prema određenom cilju, odnosno na sadržaje koji se orijentiraju pomoću neke predodžbe.¹⁸⁰ Psihički stav ima opću vodeću ideju, koja se temelji na iskustvu, načelima i afektima,¹⁸¹ što implicira da je svaki zauzeti stav uvjetovan konstelacijom sadržaja kojoj je pojedinac izložen.¹⁸² Izgradnjom cjelovitog Sebstva čovjek uspostavlja psihičku ravnotežu, što ga osposobljava za racionalno djelovanje u svakom, pa tako i u bilo kojem ideološkom kontekstu, a za jungovsku je psihoanalizu upravo formiranje cjelovite ličnosti, putem individuacijskog procesa, krajnji cilj razvoja čovjekove psihe.

¹⁸⁰ Jung, Karl Gustav, *Duh i život...*, cit. str. 51.

¹⁸¹ Ibid, str. 52.

¹⁸² Ibid, str. 53.

LITERATURA

Adorno, Theodor, 1991, „Freudian Theory and the Pattern of Fascist Propaganda“, u *The Culture Industry*, prir. J. M. Bernstein, London: Routledge.

Anić, Vladimir. et al., 2004, *Hrvatski enciklopedijski rječnik: Gra – J*, Zagreb: EPH; Novi Liber.

Anić, Vladimir. et al., 2004, *Hrvatski enciklopedijski rječnik: Lo – Ner*, Zagreb: EPH; Novi Liber.

Arendt, Hannah, 2015, *Izvori totalitarizma*, Zagreb: Disput.

Cunningham, Adrian, 1981, „Victor White and C. G. Jung: the fateful encounter of the White Raven and the Gnostic“, u *New Blackfriars*, Vol. 62, No. 733/734 (July/August 1981), pp. 320-334.

Durić, Dejan, 2013, „Edipsko poistovjećivanje kroz prizmu frankfurtske škole“, u *Uvod u psihoanalizu: od edipske do narcističke kulture*, Zagreb: Leykam.

Eco, Umberto, 2013, „Konstruiranje neprijatelja“, u *Konstruiranje neprijatelja: i drugi prigodni tekstovi*, Zagreb: Mozaik knjiga.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26914>

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61903>

Franz, M.-L. von, 1994, „Antichrist or Merlin: A Problem Inherited from the Middle Ages“, u *Archetypal Dimensions of the Psyche*, Boston & London: Shambhala.

Fraj, Nortrop, 1991, *Mit i struktura*, Sarajevo: Svjetlost.

Jerotić, Vladeta, 1990, „Predgovor“, u *Dinamika nesvesnog*, Novi Sad: Matica srpska.

Jung, Karl Gustav, 1990, *Dinamika nesvesnog*, Novi Sad: Matica srpska.

Jung, Karl Gustav, 1984, *Duh i život*, Beograd: Matica srpska.

Jung, Karl Gustav, 1977, *O psihologiji nesvesnog*, Beograd: Matica srpska.

Jung, Carl Gustav, 2008, *Neotkriveno jastvo: sadašnjost i budućnost*, Zagreb: Fabula nova.

Kalanj, Rade, 2010, *Ideologija, utopija, moć*, Zagreb: Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

Kecmanović, Dušan, 2010, „Freudov izlet u socijalnu psihologiju“, u *Kultura* br. 126 – 2, str. 233 – 276.

Mannheim, Karl, 2007, *Ideologija i utopija*, Zagreb: Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

Melley, Timothy, 2002, „Kultura paranoje“, *Tvrđa*, br. 1-2.

Montrose, Louis Adrian, 2007, „'Eliza, kraljica pastira' i pastorala moći“, u *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, Zagreb: Disput.

Moretti, Franco, 1999, *Il romanzo di formazione*, Torino: Einaudi.

Mouchtouris, Antigone, 2012, „Uloga Antigone u konstruiranju polisa kod Sofokla“, u *Politički mitovi*, Zagreb: TIM press.

Orwell, George, 2007, *1984.*, Zagreb: Alfa

Overy, Richard, 2014, *Diktatori: Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija*, Zagreb: Ljevak.

Puhovski, Žarko, 1999, „Posttotalitarni Reich“, u *Masovna psihologija fašizma*, Zagreb: Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

Renard, Jean-Bruno, 2012, „Mit o povratku heroja: od nadnaravnih legendi do glasina o njegovom životu“, u *Politički mitovi*, Zagreb: TIM press.

Schwarzmantel, John, 2005, *Doba ideologije: političke ideologije od američke revolucije do postmodernih vremena*, Zagreb: AGM.

Sharp, Daryl, 1987, *Personality Types: Jung's Model of Typology*, University of Toronto Press, str. 9 – 36.

Sirronneau, Jean-Pierre, 2012, „Postoji li degolovski mit?“, u *Politički mitovi*, Zagreb: TIM press.

Solar, Milivoj, 2005, „Pogovor“, u *Doba ideologije: političke ideologije od američke revolucije do postmodernih vremena*, Zagreb, AGM.

www.unmarzianoaroma.it/documenti/Ur_fascismo.pdf

Vlajković, Stevan, 1990, „Pristup delu Karla Gustava Junga“, u *Dinamika nesvesnog*, Novi Sad: Matica srpska.

Xiberras, Martine, 2012, „Politička mitologija i kolektivne identifikacije“, u *Politički mitovi*, Zagreb: TIM press.